

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М.П.ДРАГОМАНОВА**

ФЕДОРЕНКО Світлана Володимирівна

УДК 376-056.262(091)(477)(043.3)

**СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ВІТЧИЗНЯНОЇ
ТИФЛОПЕДАГОГІКИ**

13.00.03 – корекційна педагогіка

Автореферат

дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора педагогічних наук

Київ– 2012

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова, Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України.

Науковий консультант: доктор педагогічних наук, професор,
дійсний член НАПН України
СИНЬОВ Віктор Миколайович,
Національний педагогічний університет
імені М.П. Драгоманова,
директор Інституту корекційної
педагогіки та психології.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор
ГУПАН Нестор Миколайович,
Інститут педагогіки Національної академії
педагогічних наук України, головний
науковий співробітник лабораторії історії педагогіки;

доктор педагогічних наук, професор
КУНЕНКО Людмила Олександрівна,
Національний педагогічний університет
імені М.П. Драгоманова,
професор кафедри теорії та методики
музичної освіти, хорового співу і диригування;

доктор педагогічних наук, професор
СУПРУН Микола Олексійович,
Інститут спеціальної педагогіки
Національної академії педагогічних
наук України, провідний науковий
співробітник лабораторії олігофренопедагогіки.

Захист відбудеться 11 грудня 2012 року о 12⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.14 в Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова за адресою: 01601 м. Київ-30, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (01601 м. Київ-30, вул. Пирогова, 9).

Автореферат розісланий « » листопада 2012 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

В.Д.Сиротюк

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Розвиток незалежної Української держави, формування громадянського суспільства передбачає вдосконалення вітчизняного освітнього простору. У Національній доктрині розвитку освіти України в ХХІ ст. особлива увага приділяється вихованню особистості, здатної орієнтуватися «в реаліях і перспективах соціокультурної динаміки», підготовленої до життя й праці в суспільстві. Розв'язання цього завдання пов'язане із вдумливим осмисленням минулого, об'єктивною оцінкою історичних реалій, вивченням історичних коренів педагогічних ідей, фактів, теорій, концепцій, досвіду педагогів минулих років. У зв'язку з цим актуалізується проблема об'єктивного аналізу історико-педагогічних надбань.

Сучасний розвиток вітчизняної теорії та практики тифлопедагогіки досяг такого рівня, який дозволяє продуктивно вивчати її історію, оскільки подальший розвиток тифлопедагогіки як науки та сфери практичної діяльності можливий тільки на основі ретельного аналізу історичного досвіду навчання та виховання осіб з порушеннями зору, виявлення можливостей його творчого використання і модернізації в сучасних умовах.

В українській тифлопедагогіці з року в рік накопичується все більше й більше фактичного матеріалу щодо процесу її розвитку. Проте, цей матеріал ще недостатньо узагальнено, що перешкоджає розробці нових напрямів у практиці навчання, виховання та організації трудової діяльності осіб з порушеннями зору, виявленню перспектив наукових досліджень у цій галузі корекційної педагогіки.

Хоча в дефектології існують фундаментальні дослідження історії вітчизняної олігофренопедагогіки (В.І.Бондар, І.Г.Єременко, В.В.Золотоверх, Л.К.Одинченко, М.О.Супрун), сурдопедагогіки (М.Д.Ярмаченко, О.М.Таранченко, В.В.Шевченко), ґрунтовним вивченням питань історії української тифлопедагогіки до теперішнього часу ніхто не займався. Найбільш повною серед небагатьох робіт є «Нариси з історії тифлопедагогіки на Україні» (Т.П.Свиридюк, Т.А.Гроза, Т.І.Ранська, 1998р.), в якій автори намагалися систематизувати дані щодо розвитку теорії та практики навчання й виховання дітей з порушеннями зору в Україні від початку її зародження до 1990-х років. Але в цій роботі подано далеко не повну характеристику розвитку вітчизняної тифлопедагогіки того періоду, коли Україна входила до складу Російської імперії та Радянського Союзу, а теорія та практика освіти сліпих та слабозорих дітей новітнього періоду історії України залишилася взагалі нерозкритою. Зовсім невисвітленим у зазначеній праці залишилися питання виникнення та розвитку теорії тифлопедагогіки, внеску українських педагогів у теорію та практику навчання й виховання дітей з порушеннями зору, підготовки тифлопедагогічних кадрів, виникнення в системі освіти сліпих та слабозорих нових структур – навчально-реабілітаційних центрів, навчально-виховних комплексів тощо.

Зазначимо, що з часу проголошення незалежності України спостерігається збільшення інтересу дослідників до історико-тифлопедагогічної проблематики. Останні роки в Україні проводяться дослідження окремих питань історії тифлопедагогіки, таких як внесок О.М.Щербини в становлення та розвиток

тифлопедагогіки (Л.Г.Кулик), історія розвитку музичного виховання та музичної освіти сліпих (Л.О.Куненко), історія розвитку адаптивної фізичної культури в системі навчання та виховання дітей з вадами зору в Україні (А.В.Подгаєцький), історія діяльності Харківської школи для сліпих (А.В.Орлов).

Однак на сьогодні немає жодного розгорнутого й цілісного історико-педагогічного дослідження, в якому б розглядалися питання становлення та розвитку теорії і практики навчання й виховання осіб з порушеннями зору в Україні, починаючи з другої половини ХХ ст. по теперішній час.

З огляду на це актуальність дослідження зумовлена в науково-теоретичному аспекті необхідністю подолання фрагментарності історико-педагогічних знань стосовно розвитку освіти незрячих в Україні з метою обґрунтування цілісної концепції й визначення її місця в сучасній корекційній педагогіці для модернізації спеціальної освіти сліпих та слабозорих у нинішній соціально-економічній, суспільно-політичній і культурологічній ситуації.

Отже, недостатня теоретична розробленість досліджуваної проблеми, важливість об'єктивного осмислення історичного досвіду, накопиченого в Україні, необхідність подальшого розвитку тифлопедагогіки на основі творчого використання спадщини минулого зумовили вибір теми дисертаційного дослідження **«Становлення та розвиток вітчизняної тифлопедагогіки»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано відповідно до тематичного плану наукової роботи кафедри тифлопедагогіки Інституту корекційної педагогіки та психології НПУ імені М. П. Драгоманова «Зміст освіти, форми, методи і засоби фахової підготовки вчителів». Тема дисертації затверджена на засіданні вченої ради Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова (протокол № 13 від 27.05.2004) та узгоджена в Міжвідомчій раді з координації наукових досліджень з педагогічних та психологічних наук в Україні (протокол № 1 від 25.01.2005).

Мета дослідження – на основі цілісного структурно-змістового аналізу виявити передумови виникнення, становлення, особливості генезу вітчизняної тифлопедагогіки в середині ХІХ – на початку ХХІ століття та основні тенденції цього процесу в контексті розкриття суспільно-політичних, соціально-економічних, організаційних і педагогічних засад корекційної освіти інвалідів по зору в Україні.

Для досягнення поставленої мети поставлено такі **завдання дослідження**:

1. Визначити теоретико-методологічні засади дослідження.
2. Виявити та науково обґрунтувати періодизацію розвитку теорії та практики навчання й виховання осіб з порушеннями зору в Україні.
3. З'ясувати вплив суспільно-політичних, соціально-економічних та організаційно-педагогічних чинників на розвиток вітчизняної тифлопедагогічної теорії й практики протягом різних історичних періодів.
4. Виявити особливості ставлення суспільства й держави до осіб з вадами зору та розвитку спеціально організованого навчання й виховання сліпих дітей в Україні у певні історичні періоди.

5. Проаналізувати історію й тенденції розвитку основних методологічних та теоретичних проблем тифлопедагогіки.

6. Визначити внесок українських тифлопедагогів у розвиток світової теорії й практики навчання та виховання осіб з порушеннями зору.

7. Здійснити аналіз історії підготовки кадрів тифлопедагогів в Україні.

Об'єкт дослідження – освіта осіб з порушеннями зору в Україні.

Предмет дослідження – становлення і розвиток української теорії та практики тифлопедагогіки в Україні в середині ХІХ – на початку ХХІ століття.

Для розв'язання поставлених завдань використовувались такі **методи дослідження**:

а) *теоретичні*: аналітичний, історико-зіставний, порівняльно-цільовий, ретроспективний, хронологічний, історико-генетичний методи, які дозволили на основі порівняльного аналізу соціально-педагогічної та спеціальної літератури, документів з питань народної освіти й архівних матеріалів розглянути процес освіти незрячих в динаміці, змінах і часовій послідовності, встановити етапи розвитку тифлопедагогіки, виявити її стратегічну спрямованість в Україні на кожному з них;

б) *емпіричні методи*: опитування, інтерв'ю, ретроспективний аналіз діяльності спеціалізованих освітніх та реабілітаційних закладів для осіб з порушеннями зору, аналіз передового тифлопедагогічного досвіду, узагальнення незалежних характеристик та експертних оцінок з метою встановлення незадокументованих фактів діяльності спеціальних навчальних закладів та персоналій.

Методологічна та теоретична основа дослідження ґрунтується на: філософських концепціях українських учених щодо трансформування освітніх систем (Р.І.Александрова, В.П.Андрущенко, Б.С.Гершунський І.А.Зязюн, Г.Б.Корнетов, В.Г.Кремень, В.С.Лутай, В.О.Огнев'юк); концептуальних положеннях методології сучасної педагогічної та історико-педагогічної науки (Б.М.Бім-Бад, А.М.Бойко, Віт.І.Бондар, Л.П.Вовк, Б.С.Гершунський, Є.Я.Голант, Н.М.Гупан, Н.П.Дічек, Е.Д.Днепров, М.Б.Євтух, В.В.Краєвський, В.С.Курило, Н.Г.Ничкало, Н.С.Побірченко, О.І.Пометун, З.І.Равкін, К.Д.Радіна, В.О.Сластьонін, О.В.Сухомлинська, Л.П.Сущенко, М.Хайдеггер, М.Д.Ярмаченко); положеннях про соціально-історичну зумовленість та корекційну спрямованість освіти осіб з порушеннями психофізичного розвитку (Віт.І. Бондар, І.Г. Єременко, Л.О.Куненко, М.М.Малофєєв, В.М. Синьов, М.О.Супрун, В.В.Тарасун, Б.Г.Тупоногов, В.О.Феоктістова, Л.І.Фомічова, А.Г.Шевцов, М.К.Шеремет, М.Д.Ярмаченко та ін.); положеннях Конституції України, Закону України «Про освіту», «Концепції спеціальної освіти осіб з фізичними та психічними вадами в Україні на найближчі роки та на перспективу», що визначають пріоритети розвитку спеціальної освіти.

Наукова новизна одержаних результатів дослідження полягає у тому, що *уперше*:

- відтворено з позицій комплексного підходу, в широких хронологічних межах (середина XIX ст. – початок XXI ст.) історію розвитку вітчизняної теорії та практики навчання й виховання осіб з порушеннями зору;
- розкрито вплив суспільно-політичних, соціально-економічних, світоглядних та організаційно-педагогічних чинників на розвиток української тифлопедагогічної теорії й практики протягом різних історичних етапів;
- на основі аналізу конкретно-історичних обставин виявлено і науково обґрунтовано періоди та етапи становлення і розвитку теорії й практики навчання та виховання осіб з порушеннями зору в Україні;
- показано ставлення до національної складової навчання та виховання дітей з порушеннями зору на різних етапах розвитку української тифлопедагогіки;
- доведена роль недержавних громадських об'єднань у розвитку тифлопедагогіки, впровадженні радикальних змін у навчально-виховний процес;
- виявлено особливості та тенденції розвитку теорії тифлопедагогіки й практики корекційного навчання дітей з порушеннями зору в досліджуваний період;
- введено до наукового обігу значну кількість невідомих та маловідомих архівних документів, окремих фактів і теоретичних положень, пов'язаних з розвитком тифлопедагогічної теорії й практики в Україні.

Набули подальшого розвитку:

- висвітлення внеску українських учених у розвиток системи навчання й виховання осіб з порушеннями зору;
- питання підготовки й перепідготовки кадрів тифлопедагогів.

Уточнені біографічні дані провідних українських тифлопедагогів, дати створення училищ для незрячих, інформація про їх працівників.

Практичне значення результатів дослідження полягає у тому, що вони можуть стати основою для розробки стратегії розвитку тифлопедагогічної теорії та практики в Україні у сучасних умовах та в перспективі.

Дисертаційні матеріали можуть бути використані в подальших історико-педагогічних дослідженнях, для удосконалення змісту навчальних курсів з історії загальної та корекційної педагогіки, при написанні підручників, навчальних посібників, іншої навчально-методичної літератури з історії вітчизняної тифлопедагогіки та тифлопсихології. Низку окреслених питань можна використати як тематику для курсових, дипломних і магістерських робіт.

Наукові результати проведеного дослідження були реалізовані при розробці навчальної дисципліни «Історія тифлопедагогіки України» для вищих педагогічних закладів освіти III-IV рівня акредитації, який було апробовано в навчальному процесі Інституту корекційної педагогіки та психології Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова (довідка про впровадження № 110/12 від 23.08.2012).

Особистий внесок автора в працях, написаних у співавторстві, полягає в написанні розділів «Загальні основи тифлопедагогіки» та «Основи тифлодидактики» [3], загальному науково-методичному керівництві колективом авторів та написанні розділів «Загальні питання спеціальної методики навчання

української мови», «Методика навчання грамоти», «Методика класного та позакласного читання» [4], теоретичному обґрунтуванні проблеми, її основних ідей і положень [33, 34, 36, 37, 40].

Апробація результатів дослідження здійснювалась на: Міжнародних науково-практичних конференціях та семінарах «Можливості виховання та навчання сліпоглухих» (Київ, 2004), «Актуальні проблеми корекційної педагогіки та спеціальної психології» (Київ, 2004), «Актуальні проблеми медико-соціальної реабілітації інвалідів внаслідок офтальмопатології» (Дніпропетровськ, 2004), «Подготовка дефектологів в системі вищої школи: состояние и перспективы развития» (Мінськ, 2005), «Запобігання сліпоті у дітей в Україні в рамках виконання програми ВООЗ Зір-2020» (Київ, 2005), «Міжнародний науково-практичний семінар з проблем сліпоглухоти» (Київ, 2006), «Інформаційні технології та електронне навчання: лідерство та розвиток життєвих компетенцій нечуючих» (Київ, 2006), «Сучасні підходи до організації роботи з дітьми з особливостями психофізичного розвитку» (Кам'янець-Подільський, 2006), «Сучасні методи медико-педагогічної реабілітації дітей з вадами зору» (Київ, 2007), «Сучасні методи і засоби комп'ютерної освіти для осіб з обмеженими фізичними можливостями» (Київ, 2007), «Перспективи розвитку корекційної педагогіки» (Словаччина, Братислава, 2007), «Сучасний світ і незрячі: тифлопедагогіка, реабілітація, професійна освіта» (Луцьк, 2008), «Тенденції розвитку корекційної освіти в Україні (До 175-річчя НПУ імені М.П.Драгоманова. До 5-річчя Інституту корекційної педагогіки та психології)» (Київ, 2008), «Досвід співпраці державних, недержавних та муніципальних організацій у вирішенні питань захисту дітей». (Кам'янець-Подільський, 2008), «Соціально-педагогічна реабілітація в закладах освіти: проблеми та перспективи (Хмельницький, 2008), «Инклюзивное образование: опыт и перспективы» (Росія, Саратов, 2008), «Сучасні тенденції розвитку корекційної освіти» (Кам'янець-Подільський, 2008), «Стан та перспективи розвитку корекційної освіти» (Кам'янець-Подільський, 2009), «Инклюзивное образование: совершенствование реализации образовательной политики» (Казахстан, Астана, 2009), «Внесок наукових шкіл НПУ імені М.П.Драгоманова у розвиток світової та вітчизняної дефектології» (Київ, 2010), «Корекційна освіта: історія, сучасність та перспективи розвитку» (Кам'янець-Подільський, 2010, 2011, 2012), «Развитие науки и практики образования лиц с нарушением зрения: проблемы и перспективы» (Росія, Санкт-Петербург, 2010), «Актуальні проблеми логопедії» (Київ, 2011), «Сучасний світ і незрячі: людина з інвалідністю у правовій державі» (Луцьк, 2011); Всеукраїнських науково-практичних конференціях, симпозіумах та семінарах «Вища освіта інвалідів: рівні права - рівні можливості» (Ялта, 2006), «Перспективи інституційного розвитку професії корекційного педагога в Україні» (Київ, 2007), «Раннє втручання дає дітям шанс на краще життя» (Львів, 2007), «Теорія і практика тифлопедагогіки: взаємозв'язки та взаємозбагачення» (Київ, 2008), «Сучасний стан та перспективи розвитку теорії і практики логопедії в Україні» (Київ, 2008), «Соціально-педагогічна реабілітація в закладах освіти: проблеми та перспективи» (Хмельницький, 2008), «Науково-методичні засади розробки

програмного забезпечення для спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів» (Київ, 2008), «Науково-методичні засади забезпечення права на освіту дітей-інвалідів шляхом впровадження інноваційних технологій» (Львів, 2010), «Науково-методичні засади інтеграції дітей з порушеннями зору в соціум у процесі їх комплексної реабілітації» (Теребовля, 2010), «Науково-педагогічні засади формування соціальних компетенцій учнів з особливими освітніми потребами як складової навчально-реабілітаційного процесу» (Запоріжжя, 2011); Першому Всеукраїнському з'їзді тифлопедагогів «Тифлопедагогіка України: витоки, сьогодення та перспективи розвитку» (Харків, 2006), Другому з'їзді тифлопедагогів України «Удосконалення професійної майстерності тифлопедагогів у процесі здійснення комплексної реабілітації дітей з порушеннями зору» (Київ, 2009), Третьому конгресі тифлопедагогів України «Шляхи реалізації права інвалідів по зору на якісну освіту в Україні (сmt.Вигода, Івано-Франківська обл., 2012); на регіональних науково-практичних конференціях «Актуальні проблеми сучасної логопедії» (Київ, 2007), «Перспективи інституційного розвитку професії корекційного педагога в Україні» (Київ, 2007), «Сучасні методи діагностики та лікування косоокості» (Київ, 2007), «Корекційно-компенсаторна направленість навчально-виховної роботи з дітьми, які мають порушення зору» (Київ, 2009).

Публікації. Результати проведеного дослідження опубліковано в 44 наукових працях, 37 з яких є одноосібними. Серед них: 1 монографія; 1 підручник; 2 навчальних посібники; 4 навчально-методичних матеріали; 25 статей у наукових фахових виданнях (з них 24 – одноосібних); 6 статей в інших виданнях; 5 тез виступів на конференціях.

Кандидатська дисертація на тему «Корекційна спрямованість формування навичок самообслуговування у молодших слабозорих дошкільників» була захищена в листопаді 1997 року, її матеріали в тексті докторської дисертації не використовувалися.

Структура роботи. Дисертація складається зі вступу, шести розділів, висновків, списку використаних джерел (512 найменувань, з них 5 - іноземною мовою). Загальний обсяг дисертації становить 455 сторінок. Основний зміст роботи викладено на 408 сторінках. У тексті міститься 4 таблиці.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** висвітлено актуальність теми, визначено мету, завдання, об'єкт, предмет, методологічні та теоретичні засади дослідження, охарактеризовано методи, розкрито наукову новизну та практичне значення роботи, наведено відомості про особистий внесок автора, про апробацію та впровадження у навчальний процес одержаних результатів дослідження, зазначені дані щодо публікацій з теми дослідження та структуру дисертації.

У **першому розділі «Теоретико-методологічні основи дослідження»** розроблено методологічні засади до проведення історико-педагогічного наукового пошуку та концептуальні основи дослідження.

Аналіз науково-методологічної літератури показав, що у галузі історії загальної педагогіки розроблено концептуальні засади розвитку цієї науки,

визначено різні підходи до розгляду історико-педагогічного процесу через його предметні поля та методи дослідження (М.В.Богуславський, Е.Д.Дніпров, Г.Б.Корнетов, В.І.Онопрієнко, О.В.Сухомлинська та ін.). У галузі історії тифлопедагогіки нами таких досліджень не виявлено.

Осмисленню теоретико-методологічних засад нашого дослідження сприяли праці сучасних визначних науковців у галузі філософії освіти, теорії та історії загальної та корекційної педагогіки В.П.Андрущенко, В.І.Бондаря, Н.М.Гупана, І.А.Зязюна, М.М.Малофєєва, В.М.Синьова, О.В.Сухомлинської, М.Д.Ярмаченка та ін.

Проведений теоретичний аналіз робіт з проблеми вибору підстав для побудови періодизації процесу розвитку соціальних явищ, зокрема педагогічних (В.І.Бондар, Ш.І.Ганелін, Є.Я.Голант, Н.М.Гупан, М.І.Демков, Фр. Дітлес, Н.О.Константінов, М.М.Малофєєв, Є.М.Мединський, Ю.Паротц, М.М.Рубінштейн, М.О.Супрун, О.В.Сухомлинська, В.О.Феоктістова, Т.Циглер, К.Шмідт, М.Д.Ярмаченко та ін.), дозволяє стверджувати, що вибір того чи іншого підходу до побудови періодизації розвитку будь-якої науки, окремих типів знання та процесів визначається рядом підстав. Провідними з них є такі:

- врахування особливостей методологічних підходів, що обираються в якості базової платформи дослідження;
- розуміння багатосторонності феномену педагогіки як науки, сфери організованої практики та форми суспільної свідомості;
- розуміння диференціації процесів розвитку історії науки та вітчизняної історії;
- врахування індивідуальних переваг ученого відносно системоутворювальних детермінант просторово-часової локалізації предмета, що вивчається.

На наш погляд, найбільш суттєвим, адекватним тифлопедагогіці та актуальним завданням вивчення освіти незрячих є історико-педагогічний підхід. Вихідним поняттям у відповідній методологічній процедурі виступає історико-культурна спадщина, яка передбачає сучасну потребу в будь-якому історичному минулому. Якщо необхідно отримати з цієї спадщини щось педагогічно цінне для сучасності, то треба розглядати її як історико-педагогічне джерело. Таким чином, історико-педагогічний підхід дозволяє відновити цілісну картину педагогічного процесу та розкрити закономірності його розвитку.

В історико-педагогічному знанні суттєвою методологічною основою є цивілізаційний підхід, розроблений Г.Б.Корнетовим. Він дав можливість врахувати соціологічні передумови в оцінці розвитку історії тифлопедагогічних ідей та практики навчання й виховання, обґрунтувати соціальними причинами рух, розвиток цих феноменів.

Широко застосовувався феноменологічний підхід, який визначає, що кожний елемент педагогічного знання має аналізуватися не просто як історично зафіксований факт, а, в першу чергу, як похідне від суб'єктивного світу педагога (його думок, відчуттів, переживань тощо, всього того, що по суті є феноменальним, неповторним).

Культурологічний підхід дозволив побачити, оцінити, представити у викладі все багатство, оригінальність, взаємозв'язок соціальних та педагогічних явищ, що має не останнє значення для дослідження історії тифлопедагогіки. Культурологічний підхід у дослідженні ґрунтувався на тому, що будь-який представник тифлопедагогічної думки – сам носій культури; його становлення як особистості тісно пов'язане з особливостями культурного простору його часу.

Важливим стало врахування антропологічного підходу, який є одним з інструментів філософського осмислення значимості людини в світовому цілому, та, з іншого боку, – сенсу світових процесів в «людському вимірі».

Серед різних методологічних підходів до дослідження проблем історії педагогіки підкреслюється надзвичайно важлива роль релігії (К.Д.Радіна), оскільки в певні історичні періоди релігія здійснювала основний вплив на педагогічну думку та практику виховання. Тому ми враховували її роль та значення як закономірного фактору в розвитку ставлення суспільства до незрячих.

Для проведення нашого дослідження були виділені дві групи взаємозалежних принципів: базові принципи, що лежать в основі відповідних методологічних підходів (принципи системності, структурності, історизму, єдності логічного та історичного, поліпарадигмальності, антропологізму, культуроцентризму тощо); принципи, що дозволяють в системі відтворити та узгодити історико-часові, наукові, смислові, аксіологічні, соціальні, суб'єктні й інші паралелі в історико-педагогічному дослідженні (принципи парадигмальної, суб'єктної та ціннісної співвіднесеності історико-педагогічного матеріалу, єдності колективної та індивідуальної творчості у розвитку педагогічного знання, досягнення цілісності педагогічного знання, конструктивно-позитивного аналізу історії тифлопедагогіки, синхронного аналізу світової історії тифлопедагогіки, наступності, інтегральності, об'єктивності дослідження).

Що стосується методів, то в дослідженні широко застосовувалися історичний, генетичний, хронологічний, порівняльно-хронологічний, історико-порівняльний методи, а також метод періодизації, що дало змогу розподілити процес розвитку вітчизняної тифлопедагогіки на періоди та етапи.

Вивчення історико-методологічної літератури показало, що осмислення та розробка підходів до проблем періодизації розвитку педагогічних явищ в Україні представлені в роботах сучасних вітчизняних дослідників Н.М.Гупана, Н.П.Дічек, Н.С.Побірченко, О.В.Сухомлинської та ін., які підкреслюють, що для розробки зазначених проблем необхідно враховувати як суспільно-політичні чинники, так і внутрішню логіку розвитку педагогіки як науки.

Аналіз існуючих в тифлопедагогіці періодизацій розвитку теорії та практики навчання й виховання осіб з порушеннями зору, здійснених різними авторами в різні періоди розвитку тифлопедагогіки (Н.Б.Коваленко, Л.О.Куненко, З.І.Марголін, А.В.Подгаєцький, В.О.Феоктістова, О.М.Щербина), показав, що критеріями запропонованих періодизацій ставали політичні, соціокультурні, культурно-історичні, педагогічні чинники.

Спираючись на історико-педагогічний, цивілізаційний, феноменологічний, культурологічний, антропологічний підходи до історико-педагогічного

дослідження, враховуючи роль релігійного впливу як закономірного фактору у розвитку ставлення суспільства до незрячих, та внаслідок застосування системи методологічних принципів і методів вивчення історії навчання та виховання осіб з порушеннями зору нами було здійснено періодизацію становлення та розвитку вітчизняної теорії та практики навчання й виховання осіб з порушеннями зору.

Застосування зазначеної вище методології історико-педагогічного дослідження дало змогу визначити суспільно-політичні (війни, революційні події, постійні зміни в українському уряді та ін.), соціально-економічні (занепад чи підйом промисловості та сільського господарства, зростання чи зменшення дитячої захворюваності, масове зубожіння населення тощо) й організаційно-педагогічні (існування спеціальних навчальних закладів, започаткування науково-дослідних установ, проведення дефектологічних і тифлопедагогічних з'їздів, випуск науково-педагогічної літератури та періодичних видань тощо) чинники, що сприяли становленню та розвитку теорії й практики навчання і виховання дітей з порушеннями зору в Україні.

Ураховуючи зазначені чинники, було здійснено багатопараметральну економіко-соціокультурну періодизацію розвитку цього процесу з урахуванням таких факторів:

- розвиток соціально-економічної формації;
- суспільно-політична ситуація в країні;
- релігійні погляди на осіб з порушеннями зору;
- нормативно-правова база практики навчання, виховання, реабілітації та соціалізації інвалідів по зору;
- суспільний прогресивний рух;
- рівень розвитку та ступінь розробки наукового апарату тифлопедагогіки;
- науковий рівень і практичний стан медичної та соціально-психологічної допомоги особам з порушеннями зору;
- кадрове забезпечення професійними тифлопедагогами.

З урахуванням зазначених факторів обґрунтовано періоди становлення та розвитку теорії і практики навчання й виховання дітей з порушеннями зору в Україні.

Починаючи з X століття і до середини XIX століття формувалися передумови становлення практики навчання сліпих в Україні. У дохристиянські часи слов'яни-язичники не виявляли агресії щодо сліпих, більше того – ставилися до них терпимо, милосердно. У X столітті почала формуватися система церковної благодійності та прихистку сліпих. Закони Київської Русі визначали коло осіб, які потребували допомоги, та осіб, які мали їм допомагати. На початку XIX століття була визнана необхідність освіти сліпих, що супроводжувалося прикладами їх індивідуального навчання.

Розроблена нами періодизація досліджуваного явища включає три періоди, у кожному з яких визначені певні етапи.

I період (середина XIX століття – 1942 рік) був часом становлення та розвитку вітчизняної системи спеціальної освіти дітей з порушеннями зору. В ньому можна виділити декілька етапів.

1 етап означився виникненням у 1851 році першої школи для сліпих у Львові, педагоги якої розробили власні організаційні та методичні основи діяльності закладу такого типу, спираючись на досвід західноєвропейських шкіл.

2 етап розпочався у 80-х роках ХІХ століття, коли за ініціативи лікарів-офтальмологів протягом півтора десятка років (з 1882 по 1898 рр.) почало функціонувати шість училищ для сліпих дітей, і тривав до 1917 року – часу масового зубожіння населення внаслідок Першої світової війни та революції 1917 року. Етапу притаманне інтенсивне накопичення практичного досвіду роботи зі сліпими й перші спроби його теоретичного узагальнення.

3 етап тривав з 1918 до 1924 року і пов'язаний з переходом училищ для сліпих у державну структуру освіти, формуванням нової ідеології та нового погляду на систему навчання сліпих, створенням передумов нових соціальних умов життєзабезпечення та трудової діяльності незрячих.

4 етап (1925–1942 роки) характеризувався законодавчим визнанням права незрячих на освіту, боротьбою за здійснення їх загальної обов'язкової освіти та розвитком мережі спеціальних закладів для сліпих в Україні. На цьому етапі вітчизняні вчені-тифлопедагоги розпочали науково-експериментальні дослідження, спрямовані на вивчення особистості дитини з порушеннями зору.

ІІ період (1943–1990 роки) характеризується інтенсивною розробкою тифлопедагогічної теорії та практики в Україні й поділяється на кілька етапів.

1 етап (1943–1950-ті роки) деформації та реконструкції практики навчання осіб з порушеннями зору, пов'язаний з повоєнним відновленням мережі шкіл для сліпих дітей та залученням до спеціальної освіти усіх незрячих (як шкільного віку, так і «переростків»).

2 етап (1960–1980-ті роки) розпочався реорганізацією деяких шкіл для сліпих у школи для слабозорих та створенням нових, оскільки у зв'язку з досягненнями офтальмології зменшилося число сліпих та збільшилося – слабозорих. На цьому етапі відповідно до державної політики починає формуватися система дошкільного виховання дітей з порушеннями зору. Учені-тифлопедагоги почали масово розробляти методологію, принципи (зокрема гуманізації, індивідуального підходу тощо), методи вивчення та виховання особистості дитини з порушеннями зору і факторів її соціалізації.

Для ІІІ періоду (1991 рік – і дотепер) характерним є реформування системи освіти дітей з порушеннями зору, оновлення змісту їх навчання, ґрунтовні наукові дослідження в галузі тифлопедагогіки та тифлопсихології, зростання ролі недержавних громадських об'єднань у розвитку теорії і практики тифлопедагогіки, радикальні зміни навчально-виховного та корекційного процесу як в традиційних освітніх закладах, так і в закладах нового типу для сліпих і слабозорих. Зазначений період містить 2 етапи.

1 етап (1991 – 1997 рр.) пов'язаний з виголошенням незалежності України. Це час невизначеності, осмислення та подолання протиріч в системі навчання та виховання осіб з порушеннями зору. На цьому етапі спостерігається значне скорочення (унаслідок складного економічного становища країни) кількості державних спеціальних закладів для сліпих та слабозорих дітей, відсутність

системи підготовки вітчизняних тифлопедагогічних кадрів та україномовного науково-методичного забезпечення навчально-виховного процесу. Починають виникати недержавні заклади для дітей з порушеннями зору та дітей, які мають комбінований дефект, що потребує принципово нового науково-методичного супроводу.

2 етап (1998 рік - і дотепер) розпочався зі створенням першої в Україні кафедри тифлопедагогіки НПУ імені М.П.Драгоманова, яка змогла організувати системну підготовку та перепідготовку вітчизняних кадрів тифлопедагогів, оновити зміст навчання в спеціальних шкільних та дошкільних установах, частково методологічно забезпечити навчальний процес в спеціальних закладах різного типу для дітей з порушеннями зору, об'єднати всіх тифлопедагогів України в Асоціацію тифлопедагогів.

Таким чином, можна констатувати, що теорія та практика навчання дітей з порушеннями зору в Україні виникла та розвивається, проходячи певні періоди, які визначаються багатопараметральними суспільно-політичними, соціально-економічними та організаційно-педагогічними чинниками.

У другому розділі «Історичні та соціокультурні передумови виникнення практики навчання сліпих в Україні (X ст. - середина XIX ст.)» визначені передумови виникнення вітчизняної практики навчання незрячих.

Аналіз історичної літератури та архівних джерел показав, що становище незрячих людей завжди залежало від пануючих у суспільстві ідеологій, які втілювалися у політиці держави, громадянином якої був незрячий.

У Київській Русі навколо аномальних дітей була створена атмосфера народної доброти та співчуття, на відміну від Середньовічної Західної Європи, де сліпі особи не мали ніяких прав, а часто їх просто знищували фізично. Як свідчать історичні та архівні джерела, значну роль в організації опіки над сліпими у XI – XIII ст. в Київській Русі відігравали монастирі. Православна церква на власні кошти та на кошти благодійників утримувала різні типи богадільних закладів, де знаходились жебраки, каліки, в тому числі й сліпі. При церквах роздавали милостиню цим людям у вигляді їжі, одягу тощо.

У XVI – XVII ст. західні суспільні діячі починають висловлювати думки про те, що сліпі призначені не лише для того, щоб просити милостиню. Вони вважають, що це люди, які можуть працювати, заробляти гроші, самостійно прожити, а жебрацтво їх лише розбещує та принижує.

Соціальна робота з опікування дітей-сиріт та дітей з різними видами порушень психофізичного розвитку в Україні розпочинається у XVII – XVIII ст., коли унаслідок посилення світської влади, поряд із церковною та приватною благодійністю, набирає сили процес оформлення державного опікування.

Наприкінці XVII ст. було видано ряд державних указів про організацію опіки сиріт та «калічних» дітей. Цими указами передбачалося, що такі діти мають знаходитися під опікою притулків та шпиталів.

На нашу думку, одним із поштовхів до початку організованого навчання сліпих став виданий Богданом Хмельницьким у 1652 році універсал про організацію при кобзарських цехах шкіл з підготовки кобзарів та лірників. Це

були, по суті, перші музичні школи в Україні. У школах грі на музичних інструментах та співам навчали юнаків, які мали вести своїми піснями козаків у бій. З літературних джерел відомо, що часто в ці навчальні заклади потрапляли й незрячі люди (наприклад, осліплі під час походів козаки), які навчалися складати та співати пісні про подвиги козаків і поширювати їх у мандрах по всій Україні.

Вивчення теорії та практики навчання незрячих за кордоном дозволяє дійти висновку, що в кінці XVIII - на початку XIX ст. у розвитку світової тифлопедагогічної думки ідеї формування особистості сліпого, можливості його навчання займали чільне місце. У цей період у складі загальної педагогіки з'явився новий напрям – тифлопедагогіка. Найбільш широкого розповсюдження вона набула у Франції та в Німеччині в XIX ст. Позитивну роль у розвитку тифлопедагогіки відіграли тогочасні досягнення фізіології, психології, педагогіки та інших наук. Особливе значення мав стрімкий розвиток офтальмології, викликаний низкою відкриттів у другій половині XIX ст., які мали першочергове значення не тільки для офтальмології, але й для практики навчання незрячих. Ці відкриття пов'язані головним чином з іменами великих учених Г.Гельмгольца, А.Грефа, Ф.Дондреса, Я.Пуркіньє, А.Крамера.

Аналіз історичних та архівних документів показав, що у Російській імперії загалом, і в Україні зокрема, на початок XIX ст. було створено державну систему соціальної опіки, яка підпорядковувалася спеціальним адміністративно-управлінським органам і складалася переважно з благодійних установ закритого типу. Водночас розширилася діяльність філантропічних товариств і приватних благодійників, результатом чого стало створення в 1871 році в Санкт-Петербурзі за ініціативи педагога К.К.Грота та офтальмолога О.І.Скребицького особливого координаційного органу «Товариства піклування про сліпих». Основними завданнями діяльності даного благодійного закладу були визначені прихисток, виховання, навчання, розвиток сліпих дітей та підготовка їх до самостійної діяльності. Зазначений проект отримав серйозну підтримку як з боку медиків, так і з боку прогресивно налаштованих діячів науки й культури.

«Товариство піклування про сліпих» розробляло методичні й адміністративні засади організації та функціонування училищ для сліпих по всій імперії.

Факт визнання державою можливості та необхідності навчання незрячих дітей став однією з основних передумов становлення вітчизняної тифлопедагогіки. Таким чином, створенню системи виховання незрячих та переосмисленню відношення суспільства до інвалідів взагалі, і сліпих зокрема, передував довгий період розвитку суспільної думки стосовно інвалідів та організації їх освіти.

Однією з найбільш важливих передумов становлення сучасної системи навчання сліпих в Україні була також наявність прогресивних засад педагогічної культури українського народу, закладених ще в часи давньоруського суспільства.

Аналіз становлення теорії та практики навчання сліпих у інших країнах Європи необхідний для розуміння цього ж процесу на території тогочасної України, оскільки країна не лише була територіально наближена до європейських

держав, але й мала науковців, які поділяли думки західних учених щодо розвитку освіти взагалі, й тифлопедагогіки зокрема.

Необхідно також відмітити, що, досліджуючи становлення теорії та практики навчання сліпих в Україні, слід зважати на те, що в той час Україна входила до складу Російської імперії й усі теоретичні та практичні розробки російських учених з цих питань розповсюджувалися по всій території імперії. Центром становлення теорії та практики навчання й виховання незрячих людей стала тогочасна столиця Росії – Санкт-Петербург.

Якщо в Європі появу державних спеціальних шкіл можна вважати результатом політичних та економічних реформ, секуляризації громадського життя, законотворчості в області цивільних і майнових прав, розвитку науки (філософії, медицини, педагогіки), відкриття університетів, збільшення загального числа світських шкіл, друкарень, переосмислення прав людей із сенсорними порушеннями, нагромадження успішного досвіду їхнього індивідуального навчання, то відкриття спеціальних шкіл у Росії відбулося під впливом знайомства монарха із західноєвропейським досвідом і було обумовлено прагненням перенести його на вітчизняний ґрунт силами запрошених закордонних учителів. Минаючи етап «нагромадження досвіду індивідуального навчання», Російська імперія, до складу якої входила й Україна, в готовому вигляді запозичила західну модель організації спеціального навчання незрячих – спеціальну школу.

У третьому розділі «Становлення системи спеціальної освіти сліпих дітей (середина XIX ст. – 1942 рік)» визначені етапи виникнення та розвитку перших шкіл і системи навчання й виховання незрячих на території різних регіонів сучасної України, розкритий розвиток українськими тифлопедагогами теоретико-методичних засад теорії навчання та виховання сліпих дітей.

Дослідження показало, що питання подолання наслідків сліпоты, яка стрімко поширилася в країні в середині XIX ст., стало надзвичайно актуальним, і завдяки наполегливій діяльності лікарів і педагогів було обґрунтовано необхідність створення спеціальних закладів для сліпих дітей у державі. На теренах сучасної України ця робота була розпочата в Галичині.

Вивчення історичних джерел (М.М.Барна, Н.М.Гупан, О.О.Любар, Л.А.Медвідь, Я.П.Ряппо, О.В.Сухомлинська та ін.) засвідчило, що значну роль у розвитку національної освіти на Західній Україні відіграла революція 1848-1849 рр. в Австрійській імперії, яка мала позитивні наслідки для українців Галичини. Вони отримали конституційні громадянські й політичні права, в центрі уваги постали питання національної освіти й виховання. Такий політичний та соціальний стан країни сприяв актуалізації ідеї про необхідність спеціально організованого навчання та виховання незрячих, завдяки чому в 1851 році була створена перша школа для сліпих у Львові, педагоги якої розробили власні організаційні та методичні основи діяльності закладу такого типу, спираючись на досвід західноєвропейських аналогічних шкіл.

Аналіз історико-педагогічної літератури та архівних джерел засвідчив, що у 80-х роках XIX століття, за ініціативи відомих педагогів та лікарів-офтальмологів

(поштовхом стали наслідки чергової російсько-турецької війни, що призвело до значного збільшення кількості сліпих у результаті бойових дій), протягом півтора десятка років (з 1882 по 1898 рр.) в Україні почало функціонувати шість училищ для сліпих дітей у Києві, Харкові, Одесі, Чернігові, Полтаві, Кам'янець-Подільському.

Головну роль у цьому процесі відіграло створення зазначеного вище «Товариства піклування про сліпих», що відкривало в губерніях свої відділення, а вони, в свою чергу, займалися організацією шкіл, які працювали за єдиним для всіх «Руководством для открытия, содержания и ведения Училищ для слепых Мариинского Попечительства для призрения слепых детей». Під керівництвом «Товариства піклування про сліпих» училища функціонували до 1917 року (часу його ліквідації).

Розглянувши історію виникнення та становлення перших шкіл для сліпих наприкінці ХІХ ст. в Україні, можна дійти висновку, що навчання сліпих дітей у цей період мало централізований організований характер, незважаючи на те, що усі спеціальні школи існували на благодійні кошти, хоча й були намагання з боку деяких інспекторів шкіл залучити державу до фінансування цих закладів.

Зважаючи на те, що перші школи для незрячих існували за рахунок благодійних коштів, їхні керівники більше переймалися тим, на які гроші утримувати дітей та як їх виховати в релігійному дусі, а не якістю освіти. Але сам факт визнання державою можливості та необхідності навчання хоча б частини незрячих дітей став першим кроком у справі становлення системи спеціального навчання та виховання сліпих дітей в Україні.

Навчання в перших школах для сліпих здійснювалося за єдиними планами та програмами, діти в ці заклади відбиралися за уніфікованими правилами, що позитивно позначалося на становленні системи спеціальної освіти сліпих.

Водночас, нав'язування «Товариством піклування про сліпих» політики західних (як правило німецьких) спеціальних навчальних закладів в галузі освіти незрячих, яка не враховувала особливості менталітету, соціальних та матеріальних умов життя народу по всій території України, призводило до формування опозиції прозахідної освітньої орієнтації з боку інспекторів училищ, яскравим прикладом якої був зокрема О.Х.Андріяшев (інспектор Київського училища для сліпих). Він критикував неправильний напрям у розвитку вітчизняної тифлопедагогіки, що спирався на досягнення німецьких діячів теорії та практики навчання й виховання незрячих та вважав, що в Україні необхідно розробляти свої власні теоретико-методичні та організаційні положення стосовно освіти незрячих, які спираються на вже існуючі методики навчання та на позитивне, гуманне ставлення слов'ян до сліпих. Не могла, на його думку, українська тифлопедагогіка повністю копіювати й погляди російських тифлопедагогів на організацію навчального процесу сліпих в Україні, оскільки на заході країни вже існували власні приклади успішної діяльності шкіл для сліпих.

Розробниками теорії та методики навчання сліпих в Україні стали перші інспектори та вчителі училищ для сліпих О.Х.Андріяшев, В.О.Гандер,

Л.К.Жабикіна, В.І.Зайончевський, К.Ф.Лейко, М.Маковський, П.Г.Мельников, А.А.Мощенко, К.Д.Пухтинський, Л.С.Свічина та інші.

К.Ф.Лейко (інспектор Харківського училища для сліпих у 1894 – 1908 роках) розробив методика проведення навчальних екскурсій зі сліпими, виділив основні напрями роботи з незрячими дітьми в спеціальних освітніх установах: навчальна, розвиваюча і оздоровча діяльність. Значний внесок зробив К.Ф.Лейко і в становлення тифлопсихології як науки. На основі власних спостережень він першим виділив і описав три психологічних типи незрячих (слуховий, дотиковий і моторний), створив класифікацію звичок людей з фізичними недоліками для більш досконалої розробки методика навчання і виховання сліпих дітей.

В.О.Гандер (інспектор Харківського училища для сліпих у 1910 – 1913 роках), досліджуючи психологію незрячих людей та вважаючи, що сліпі можуть жити і працювати на рівні зі зрячими, обґрунтував концепцію політехнічної освіти сліпих.

Огляд українського соціально-педагогічного досвіду освіти сліпих дозволяє стверджувати, що період від початку введення самого поняття «методика навчання сліпих» і до початку ХХ ст. можна визначити як період зародження тифлопедагогічної науки. На даному етапі свого становлення тифлопедагогіка ще не визначилася як самостійна галузь наукових знань і тому мова не йшла про з'ясування її провідних категорій (предмета, об'єкта, мети, завдань, законів та методологічних засад). Можна також констатувати, що на початку ХХ ст. в країні вже сформувалася тифлопедагогічна наукова громадськість.

У період революції та громадянської війни (1917-1921 роки) особливої уваги піклуванню про сліпих ніхто не приділяв, окрім спроб певних благодійних установ, які залишилися після розпаду Російської імперії.

У перші роки радянської влади всі училища для сліпих дітей були передані в державні відомства і офіційно, на правових основах, фінансувалися державою. В 20-х роках ХХ ст. було законодавчо визнано право незрячих на освіту й розпочалася боротьба за здійснення їх загальної обов'язкової освіти, що сприяло розвитку мережі спеціальних закладів для сліпих в Україні. Як позитивний момент необхідно відмітити посилення уваги держави до технічного оснащення навчального процесу в школах для дітей з порушеннями зору.

Надзвичайно важливу роль у справі навчання сліпих дітей в Україні відіграли лікарсько-педагогічні кабінети, створені у 1922 р. У цих закладах обстежувалися діти з різними видами порушень психофізичного розвитку з метою направлення їх до відповідних спеціальних закладів. Вони були осередками науково-дослідної роботи, акумулюючи теоретичний і практичний досвід освіти незрячих, готували кадри та здійснювали їх перепідготовку, розробляли спеціальні методики навчання та виховання зазначених вище категорій дітей, координували діяльність спеціальних навчальних закладів.

Навчання в школах для сліпих у цей період відбувалося за особливим навчальним планом, оскільки знання початкової загальноосвітньої школи незрячі учні мали засвоїти за п'ять років. Помітно збільшилася кількість навчальної

літератури, виданої шрифтом Брайля, рельєфних наочних посібників, навчально-методичної літератури з питань навчання та виховання сліпих.

Починаючи з 1922 року, в усіх школах для сліпих було запроваджено піонерські та комсомольські організації. Культурно-масова робота в них перетворилася на засіб політичного виховання.

Діяльність шкіл для сліпих у 30-х рр. ускладнювалася об'єктивними труднощами: соціально-економічним ходом розвитку країни в умовах післявоєнної розрухи. Характерною для цього періоду є діяльність Київської, Харківської та Чернігівської шкіл для сліпих. Ці школи хоча й переживали важкі часи, але не були закриті й продовжували свою діяльність. Колективи викладачів змогли зберегти, слідуючи новим ідеологічно-директивним установкам, ті напрацювання та досягнення, які були набуті раніше. Значну роль в цьому процесі відіграли вчителі цих шкіл: Київської – Н.Я.Крашеннікова, М.Х.Нечаєва, І.Ф.Кучук, М.К.Петрик; Харківської – В.В.Пржиборовська, І.В.Слепцов; Чернігівської – Л.К.Жабикіна, П.І.Лимар, Н.І.Шугаївська та ін.

Перехід на державне фінансування освітніх та науково-методичних закладів дав змогу видатним тифлопедагогам того часу значно розширити наукові дослідження в галузі навчання й виховання сліпих дітей, спостерігалися тенденції до зростання вітчизняного наукового потенціалу. Значний внесок у розвиток теорії навчання та виховання незрячих у цей період зробили українські вчені П.Г.Мельников, І.П.Соколянський, О.М.Щербина та ін.

Так, О.М.Щербиною були закладені філософські основи тифлопедагогіки. Він також розробив основи змісту викладання наукової тифлопедагогіки, обґрунтував необхідність тісного зв'язку тифлопедагогіки з офтальмологією, визначив як державну та наукову проблему ідею спільного навчання зрячих та незрячих, розробив методіку використання наочності в навчанні сліпих тощо. Поряд з науково-педагогічною роботою О.М.Щербина вів активну громадсько-просвітницьку діяльність. Ідея рівноправності та повноцінності сліпого була домінуючою в житті вченого. Олександр Мусійович також поклав початок спільній діяльності тифлопедагогів та офтальмологів (зокрема з В.П.Філатовим) у радянській Україні. У 1929-1932 рр. О.М.Щербина працював штатним професором тифлології на дефектологічному відділенні Київського інституту народної освіти. За цей короткий термін своєї роботи він багато зробив для науково-методичного забезпечення зазначеного відділення.

П.Г.Мельников зробив істотний внесок у розвиток тифлопедагогіки й перебудову системи навчання сліпих, залучивши до цієї роботи кваліфіковані кадри вчителів, а також переглянувши зміст підготовки й перепідготовки вчителів, які навчали сліпих. Він займався розробкою не лише загальних питань тифлопедагогіки, але й окремих методик (навчання читання, письма, розвитку мовлення) в школах для сліпих. У цьому йому посприяв величезний досвід роботи на посадах інспектора Київського та Харківського училищ для сліпих. Важливою для тифлопедагогіки стала праця П.Г.Мельникова «На допомогу батькам сліпої дитини», у якій він дохідливо дає поради батькам щодо сімейного виховання

незрячих малюків та підготовки їх до систематичного навчання в спеціальній школі.

І.П.Соколянський був першим педагогом-ученим в історії вітчизняної дефектології, який почав розробляти методики і навчати та виховувати саме сліпоглухих дітей. Він був також одним з ініціаторів створення в Україні системи освіти дефективних дітей, а також відкриття лікарняно-педагогічних кабінетів, які регулювали науково-практичну роботу в країні з питань дефектології. У 1930 році І.П.Соколянський був призначений на посаду директора Науково-дослідного інституту педагогіки, створеного в Харкові, в якому одночасно завідував відділом дефектології.

Прогресивним вченим та практикам тифлопедагогіки, які працювали у зазначений період в Україні, вдалося довести суспільству, що є всі можливості для всебічного розвитку сліпих та їх активної участі в соціальному житті й виробництві, а також визначити теоретичні й методологічні засади тифлопедагогіки, організувати підготовку та перепідготовку спеціалістів для роботи в спеціальних навчальних закладах для сліпих, розробити методику навчання й виховання сліпоглухих тощо.

Видатна роль у розвитку вітчизняної тифлопедагогіки в ці роки належала з'їздам, конференціям та нарадам учителів спеціальних шкіл, які проводилися як на всесоюзному, так і на республіканському рівнях. Ці форуми також привертали увагу широкої спільноти до потреб спеціальних закладів для незрячих дітей, частково вирішивши деякі основні організаційні питання, такі як охоплення спеціальним навчанням усіх сліпих дітей від 7 до 16 років, удосконалення структури відповідних навчальних закладів тощо.

До початку Великої Вітчизняної війни (1941-1945 рр.) в Україні була проведена значна робота в галузі зміцнення та подальшого розвитку мережі шкіл для сліпих дітей. Велику кількість дітей з порушеннями зору вдалося залучити до спеціально організованого навчання, були також розроблені принципи відбору незрячих дітей до спеціальних закладів, укріплено матеріальні бази спеціальних навчальних закладів, підвищився рівень кваліфікації тифлопедагогів-практиків тощо.

Що стосується шкіл для слабозорих дітей, які почали виникати у 30-ті роки, то навчальний процес у них зазнавав великих труднощів, оскільки була відсутня науково обґрунтована методика навчання цієї категорії дітей. У зв'язку з цим виділився новий напрям у тифлопедагогіці – методика навчання слабозорих дітей, – що вимагало від українських учених-тифлопедагогів розробки принципово нового науково-методичного підґрунтя для навчання та виховання зазначеної категорії дітей.

Початок війни не дав можливості вирішити завдання, що стояли перед вітчизняною тифлопедагогікою. Деякі українські школи для сліпих (Київська, Львівська) були евакуйовані, проте більшість з них припинила свою діяльність, розпустивши вихованців по домівках.

У четвертому розділі «Інтенсивна розробка тифлопедагогічної теорії та практики в Україні 1943-1990 рр.» проаналізовані заходи держави та процес

відновлення й розширення мережі шкіл для сліпих і слабозорих, починаючи з воєнних та повоєнних років, і науково-дослідна діяльність українських тифлопедагогів з проблем навчання й виховання дітей з порушеннями зору.

Аналіз архівних матеріалів і відповідних документів свідчить, що по мірі звільнення території України від фашистських загарбників уряд республіки вживав усіх можливих заходів для того, щоб і в роки війни забезпечувалося загальне обов'язкове навчання всіх дітей, в тому числі й сліпих. Ті школи, що були евакуйовані, продовжували навчальний процес у тилу. Критиці піддавалися ті органи народної освіти та керівники шкіл, які, посилаючись на воєнний час, послабили увагу до навчально-виховної роботи. Велике значення для системи освіти Української РСР мала постанова РНК УРСР і ЦК КП(б)У від 27 лютого 1943 року. «Про поновлення роботи шкіл у районах Української РСР, звільнених від фашистських окупантів», яка зобов'язувала наркома освіти, голів виконавчих комітетів обласних рад та секретарів обкомів КП(б)У одразу ж після звільнення районів від фашистських окупантів поновлювати навчальний процес у всіх типах шкіл. Уряд України 28 серпня 1944 року видав постанову № 1087 «Про поліпшення роботи щодо обслуговування сліпих і глухонімих», де були намічені конкретні заходи для відновлення шкіл для сліпих дітей і забезпечення якості навчально-виховної роботи в них.

Аналіз документів, виданих в цей період державою, засвідчив, що вона забезпечувала не лише відновлення роботи вже існуючих спеціальних шкіл, але й турбувалася про відкриття нових, що давало змогу охопити спеціальним навчанням усіх незрячих як шкільного віку, так і дорослих. Але все ж таки залишалася значна частина дітей з порушеннями зору, яка не була охоплена спеціальним навчанням, що було викликано труднощами повоєнного часу.

Велику роботу провели органи народної освіти Української РСР, щоб повністю залучити до навчання сліпих дітей і підлітків у районах Закарпаття і Львівської області.

З метою науково-методичного забезпечення спеціальних шкіл, кількість яких стрімко зростала, у 1944 році в Києві внаслідок реорганізації Інституту фізичної дефективності (м.Харків) було засновано Науково-дослідний інститут дефектології (НДІД) Міністерства освіти УРСР, що став на той час єдиним у республіці науковим закладом, який надавав кваліфіковану допомогу спеціальним школам, зокрема для дітей з порушеннями зору, вирішував складні завдання розвитку системи спеціальної освіти у повоєнній Україні. Таким чином формувалася вітчизняна наукова школи спеціальної педагогіки.

Наукові дослідження з питань освіти дітей з порушеннями зору в цей період проводив сектор тифлопедагогіки, яким керував А.С.Ганджій. Він здійснив та оформив як наукову розробку спробу диференційованого навчання сліпих, займався питаннями просторового орієнтування незрячих, розробкою методики використання залишкового зору в педагогічному процесі, методики навчання сліпих дітей грамоти українською мовою, методики проведення екскурсій та ін. Наукові працівники сектора разом із тифлопедагогами-практиками Київської, Харківської та Львівської шкіл для сліпих (Т.А.Гроза, І.Ф.Кучук, П.Г.Мельников,

Н.І.Правдіна, М.Г.Уманова та ін.) вивчали й узагальнювали передовий педагогічний досвід навчання та виховання дітей з порушеннями зору. За час роботи сектора було підготовлено ряд робіт, присвячених удосконаленню навчально-виховного процесу в школах для дітей з порушеннями зору («Використання залишків зору сліпих учнів в педагогічному процесі», «Навчання грамоти в школах сліпих дітей», «Вивчення геометричного матеріалу на уроках арифметики в молодших класах шкіл сліпих» та ін.).

У повоєнні роки в період відродження народного господарства тифлопедагогіка приділяла значну увагу розробці теорії та методиці трудового й професійного навчання осіб з порушеннями зору.

Основними напрямками в розвитку тифлопедагогіки в цей період стали розробка питань теорії та методики реабілітації осліплених – дорослих і підлітків. Особливо багато осліплених людей виявилось у районах, звільнених від окупації. До 30% із загального числа сліпих школярів становили в ці роки учні, які втратили зір в результаті бойових дій. Багато з них закінчили лише декілька класів масової загальноосвітньої школи. Труднощі навчання осліплених підлітків проявлялись в тому, що вони, як правило, мали додаткові поранення кистей рук, тому потрібно було розробити методики навчання рельєфно-крапковому шрифту уже грамотних людей, але позбавлених можливості читати і писати «руками» шрифтом Брайля. З цією метою тифлотехніками була розроблена ціла колекція грифелів і приладів, що дозволяли осліпленим з ампутованими кінцівками писати шрифтом Брайля.

На початку 50-х років вітчизняна тифлопедагогіка також мала теоретичну концепцію щодо розгортання диференційованої системи спеціального виховання і навчання дітей з порушеннями зору, фундамент якої був закладений ще в попередні роки. Активізувалася науково-дослідна і пошукова робота. На основі проведених досліджень були розроблені проекти нової структури закладів для сліпих та слабозорих дітей, навчальних планів і програм.

Наприкінці 1954 року було затверджено «Положення про медико-педагогічні комісії при обласних відділах народної освіти», яким чітко встановлювалися порядок створення та обов'язки цих комісій, визначалися характерні особливості певних груп аномальних дітей і порядок відбору їх до спеціальних освітніх закладів. Чітка організація роботи медико-педагогічних комісій сприяла поліпшенню обліку дітей з порушеннями зору та більш повному виконанню Закону про загальне обов'язкове навчання в республіці.

Після реорганізації НДІД у 1955 році був створений відділ дефектології при Науково-дослідному інституті педагогіки УРСР. Першими науковими співробітниками цього відділу, які займалися вивченням питань освіти осіб з порушеннями зору, стали Н.С.Царик та І.С.Моргуліс. Науковці відділу дефектології в ті роки проводили експериментальні дослідження питань сенсорного виховання незрячих учнів, конкретизації їх уявлень, особливостей процесу навчання, виховання, позакласної роботи в школах для дітей з порушеннями зору. Відділ також вивчав питання ефективних способів організації навчально-виховного процесу осіб з порушеннями зору, особливості застосування

екранних посібників у навчанні слабозорих дітей, трудового навчання та професійного орієнтування осіб з порушеннями зору. Однією з найважливіших проблем, вирішенням якої займалися науковці-тифлопедагоги, стало забезпечення педагогічного керівництва процесами корекції та компенсації у навчанні й вихованні учнів спеціальних шкіл для дітей з порушеннями зору.

У зв'язку з виникненням у другій половині ХХ ст. в Україні мережі шкіл для слабозорих дітей, вітчизняна тифлопедагогіка визначала в ці роки перспективи розвитку системи навчальних закладів для зазначеної категорії учнів, розробляла науково обґрунтовану методику їх навчання та виховання відповідно до мети і завдань загальноосвітньої масової школи для зрячих.

У кінці 60-х – на початку 70-х років Міністерство освіти СРСР видало велику кількість нормативних документів, що сприяло створенню в Україні системи спеціальних дошкільних закладів для дітей з порушеннями зору та шкіл для слабозорих. Такий стан практики вимагав інтенсифікації відповідного науково-методичного забезпечення навчально-виховного процесу як в школах для слабозорих, так і в спеціальних дошкільних закладах.

Вирішенням цих питань займалася лабораторія тифлопедагогіки, створена в 1974 році на базі НДІ педагогіки УРСР за ініціативи І.С.Моргуліса та фінансової підтримки Центрального правління Українського товариства сліпих. Співробітниками лабораторії в різні роки були Т.А.Гроза, С.О.Покутнева, Т.П.Свиридюк, Є.П.Синьова, Н.С.Царик, І.П.Чигринова та ін.

Очолив лабораторію видатний вітчизняний науковець І.С.Моргуліс. У 1984 році він захистив докторську дисертацію на тему «Теоретичні основи корекційно-виховного процесу в молодших класах школи сліпих», де виклав науково обґрунтовану систему корекційно-виховної роботи на основі посилення педагогічного керівництва формуванням в учнів способів компенсації сліпоти та корекції відхилень в їхньому розвитку. І.С.Моргуліс проводив в Україні дослідження важливих проблем соціально-економічного і психологічного статусу інвалідів зору та їх трудової реабілітації, визначив основні напрями, шляхи та засоби підготовки незрячих до активної самостійної діяльності в умовах сенсорної депривації і розробив системний підхід до реалізації завдань трудової та медичної реабілітації інвалідів зору. Загально визнаним є внесок І.С.Моргуліса в дослідження когнітивних здібностей дітей з сенсорними недоліками. Особливо цінним у науковій діяльності І.С.Моргуліса є те, що він обґрунтував необхідність зосередження уваги саме на корекційній спрямованості всього процесу навчання, на розробці принципів навчання дітей з порушеннями зору, виборі предмета корекційного впливу.

Основним науковим доробком Т.П.Свиридюк цього періоду є створення моделі підготовки слабозорих дітей до школи та визначення еталонів готовності до навчання цієї категорії дошкільників. Ще одним напрямом її наукових пошуків стало питання допомоги батькам, які мають дітей з порушеннями зору, у їх вихованні.

Є.П.Синьова проводила дослідження соціально-психологічних проблем тифлопедагогіки. Її перші наукові теми були пов'язані з вивченням питань

естетичного виховання учнів з порушеннями зору, проблем організації культурно-масової роботи незрячих, використання ними вільного часу, спілкування та формування міжособистісних стосунків, психолого-педагогічних основ спеціальної організації ідейно-морального і трудового виховання осіб з глибокими порушеннями зору, наступності між школою та виробництвом у підготовці розумово відсталих сліпих і слабозорих дітей до самостійного життя та праці тощо.

Співробітники лабораторії також підготували методичні посібники з математики, фізкультури, малювання тощо, які сприяли вирішенню актуальних завдань, що стояли перед загальноосвітньою школою для сліпих і слабозорих в цей період. Багато положень методичних посібників, що були розроблені в ці роки, не втратили свого практичного значення й сьогодні.

Значну роль у розвитку вітчизняної тифлопедагогіки на цьому етапі відіграла відкрита у 1982 році на базі Одеського педагогічного інституту кафедра біологічних основ фізичного виховання (у 1987 році її було реорганізовано у кафедру дефектології і фізичної реабілітації) під керівництвом професора Б.В.Сермеєва, де досліджувалися актуальні проблеми фізичного виховання дітей з порушеннями зору. Саме тут були підготовлені висококваліфіковані наукові кадри, діяльність яких суттєво вплинула на розвиток теорії та практики фізичного виховання осіб з порушеннями сенсорного розвитку, зокрема зору (А.К.Акімова, В.А.Ковальов, О.В.Начінова, Д.М.Маллаєв, Н.А.Остапенко, О.П.Павлов, Ю.В.Павлов, Л.С.Сековець, Б.Г.Шеремет та ін.).

Подальший розвиток теорії та практики навчання й виховання осіб з порушеннями зору передбачав вирішення низки нових актуальних питань з урахуванням суспільно-політичних, соціально-економічних та ідеологічних реалій: розробка й прийняття закону про спеціальну освіту, освітніх стандартів і програм, комплектація спеціальних закладів фахівцями-тифлопедагогами, потреба в якісному науковому забезпеченні діяльності освітніх установ у сучасних умовах інформатизації тощо.

У розділі п'ятому **«Розвиток вітчизняної теорії та практики навчання і виховання дітей з порушеннями зору в незалежній Україні (1991 – 2012 рр.)** описаний період реформування традиційної системи освіти осіб з порушеннями зору відповідно до демократичних напрямів соціально-економічного розвитку України та її європейської інтеграції, розкритий внесок сучасних українських вчених-тифлопедагогів у розвиток теорії та практики навчання, виховання й реабілітації інвалідів по зору, а також визначено роль недержавних громадських об'єднань у розвитку вітчизняної тифлопедагогіки.

Встановлено, що з проголошенням у 1991 році незалежності Української держави та послабленням тоталітарного ідеологічного тиску в освіті навчальні заклади для дітей з порушеннями зору зазнали благодійної деполітизації. У змісті навчання та виховання почали враховуватися національні та інтернаціональні тенденції. Суспільство почало засвоювати нову освітню філософію: неподільність громади на «повноцінних» та «неповноцінних»,

визнання єдиного суспільства, що складається з різних людей з різними проблемами. Держава оголосила антидискримінаційну політику щодо інвалідів.

Це був час невизначеності, осмислення та подолання протиріч в системі навчання та виховання осіб з порушеннями зору. Спостерігалось значне скорочення (унаслідок складного економічного становища країни) кількості державних спеціальних закладів для сліпих та слабозорих дітей, відсутність системи підготовки вітчизняних тифлопедагогічних кадрів та україномовного науково-методичного забезпечення навчально-виховного процесу.

Почали виникати недержавні заклади для дітей з порушеннями зору та дітей, які мають комбінований дефект (реабілітаційні центри, різного роду служби тощо), що потребувало принципово нового науково-методичного супроводу.

Реформування системи освіти та реабілітації осіб з порушеннями зору потребувало поглибленого та якісного наукового забезпечення цього процесу. Це зумовило посилення ролі тифлології як науки, консолідацію діяльності тифлопедагогів та тифлопсихологів для проведення спільних наукових досліджень, підвищення якості підготовки науково-педагогічних кадрів тощо.

У зв'язку з таким станом вітчизняної системи освіти дітей з порушеннями зору, за порівняно короткий час була прийнята низка нормативно-правових документів, зокрема Закон України «Про освіту» (1991), постанова Кабінету Міністрів України «Про поліпшення виховання, навчання, соціального захисту дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків» (1994), положення «Про спеціальну загальноосвітню школу-інтернат для дітей з вадами фізичного або розумового розвитку» (1993), Національна програма «Діти України» (1996), та ін.

Поступово спостерігалася позитивна динаміка подальшого розвитку та реорганізації системи спеціальних закладів для дітей з порушеннями зору. До складу мережі спеціальної освіти цієї категорії дітей сьогодні входить 29 шкіл для дітей зі зниженим зором, 6 – для сліпих дітей, 289 спеціальних дошкільних закладів. Збільшилася кількість випускників спеціальних шкіл, які продовжують навчання у середніх технічних і вищих навчальних закладах. Якісні зміни відбулися у кадровому забезпеченні спеціальних закладів: більшість з педагогів мають вищу дефектологічну (корекційну) освіту.

Вирішенню завдань, що стояли перед вітчизняною тифлопедагогікою на новому етапі соціального розвитку суспільства, сприяла діяльність створених у державі наукових центрів – лабораторії тифлопедагогіки Інституту дефектології (з 2001 року – спеціальної педагогіки) АПН України (відкрита в 1994 році) та кафедри тифлопедагогіки Національного педагогічного університету ім. М.П.Драгоманова (заснована у 1998 році). У 90-х рр. ХХ ст. українські вчені-дефектологи зосередили свої дослідження на питаннях, що мали сприяти розбудові національної системи спеціальної освіти, оновленню її змісту, розробці державних стандартів тощо.

Співробітники лабораторії тифлопедагогіки під керівництвом Л.С.Вавіної (І.М.Гудим, К.С.Довгопола, В.В.Кобильченко, О.М.Легкий, С.О.Покутнева та ін.)

працювали в ці роки за такими основними напрямками науково-дослідної діяльності: розробка методологічних та психолого-педагогічних засад фундаментальних і прикладних досліджень у галузі тифлопедагогіки і тифлопсихології; пошук ефективних шляхів посилення корекційно-розвивальної та компенсаторно-реабілітаційної спрямованості навчально-виховного процесу в спеціальних навчальних закладах для дітей з глибокими порушеннями зору; дослідження та наукове обґрунтування інноваційних технологій і моделей корекційного навчання дітей з глибокими порушеннями зору та їхньої підготовки до інтеграції в суспільство; удосконалення змісту освіти спеціальної школи для дітей з порушеннями зору та виявлення резервів психофізичного розвитку осіб з різним ступенем втрати або різкого зниження зору; розробка нормативного та науково-методичного забезпечення навчально-корекційного процесу в спеціальних навчальних закладах для сліпих дітей та дітей зі зниженим зором.

Хоча головним завданням єдиної в Україні кафедри тифлопедагогіки НПУ імені М.П.Драгоманова (завідувач – професор Є.П.Синьова) була підготовка кадрів для різних типів навчально-виховних та реабілітаційних закладів для осіб з порушеннями зору, викладачі активно провели дослідження актуальних тифлопедагогічних й тифлопсихологічних проблем: соціально-психологічні проблеми тифлопедагогіки (Є.П.Синьова, К.О.Глушенко, Т.М.Гребенюк, Г.Ю.Мустафаєв, О.М.Паламар, І.О.Сасіна, Ю.В.Тімакова), наукове обґрунтування питань методик навчання та виховання дітей з порушеннями зору (Ю.О.Войтюк Н.І.Малюхова Т.О.Семенишена, Г.П.Серпутько), історія тифлопедагогіки (Л.Г.Кулик, А.В.Подгаєцький, С.В.Федоренко).

Також члени кафедри тифлопедагогіки беруть активну участь в удосконаленні змісту освіти, розробці науково-методичного забезпечення навчально-корекційного процесу в спеціальних навчальних закладах для дітей з порушеннями зору.

Таким чином, у результаті активної наукової діяльності зазначених вітчизняних державних наукових центрів поступово почала спостерігатися позитивна динаміка подальшого розвитку та реорганізації системи спеціальних закладів для дітей з порушеннями зору.

На цьому етапі в зазначених вище наукових центрах широко розгорнулася робота щодо підготовки вітчизняних науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації зі спеціальності 19.00.08 – спеціальна психологія та 13.00.03 – корекційна педагогіка для вирішення завдань сучасної тифлопедагогіки. Так, починаючи з 1991 року, було захищено більше 30 докторських та кандидатських дисертацій, присвячених розв'язанню актуальних проблем тифлопедагогіки та тифлопсихології.

Провідною тенденцією розвитку сучасної системи освіти дітей з порушеннями зору стало їх включення в загальний потік шляхом інтегративних чи інклюзивних форм навчання, що виявилось наслідком демократизації суспільства, розвитку ідеї гарантованого забезпечення прав кожної дитини на якісну освіту.

В Україні виникли нові типи установ різних форм власності та підпорядкування, які надають низку послуг особам з порушеннями зору – медичних, консультаційно-діагностичних, реабілітаційно-відновлювальних, навчальних, психологічної підтримки та адаптації. Найбільш поширені серед них – навчально-реабілітаційні центри.

Встановлено, що вирішальну роль у процесі реформування системи освіти дітей з порушеннями розвитку в Україні мала діяльність першої в країні кафедри тифлопедагогіки, яка змогла організувати системну підготовку та перепідготовку вітчизняних кадрів тифлопедагогів, сприяти оновленню змісту навчання в спеціальних шкільних та дошкільних установах, у значній мірі - методично забезпечити навчальний процес в спеціальних закладах різного типу для дітей з порушеннями зору.

Доведено, що складний період, який переживає наразі Україна, позначився на розвитку нових форм участі громади у розв'язанні соціальних, зокрема освітніх проблем осіб з порушеннями зору. Держава часто уникає розгляду широкого кола питань, що стосуються життя інвалідів та тих, хто ними опікується, залишаючи за собою переважно лише функцію їхнього соціального захисту. Тому зросла роль громадських організацій, зокрема тих, що об'єднують у своєму складі представників відповідної професії, які можуть вирішити значну кількість проблем навіть у державному масштабі (ВГСПО «Національна Асамблея інвалідів України», ВГО «Наукове товариство «Інститут соціальної політики», Благодійний фонд допомоги вченим-інвалідам по зору «Візаві», Всеукраїнська громадська благодійна організація пенсіонерів та інвалідів «Обличчям до істини», Київська організація незрячих юристів та центр допомоги інвалідам, Всеукраїнська молодіжна громадська організація «Генерація успішної дії», Всеукраїнська християнська місіонерська організація «Служіння незрячим» та інші). Однією з таких організацій, що об'єднала всіх тифлопедагогів України, є ВГО «Асоціація тифлопедагогів України» (ВГО «АТПУ»), яка на сучасному етапі відіграє значну роль у розвитку вітчизняної тифлопедагогіки.

Метою діяльності ВГО «АТПУ» є захист фахових, економічних, соціальних, культурних та інших прав й інтересів своїх членів; сприяння професійному розвитку тифлопедагогів, фахівців, які працюють у сфері освіти, соціального захисту, представництва інтересів осіб з порушеннями зору, підвищенню якості корекційно-педагогічних, психологічних та соціальних послуг закладів, установ та організацій для осіб з порушеннями зору, а також якості підготовки зазначених фахівців.

Аналіз шестирічної діяльності ВГО «АТПУ» під керівництвом її президента професора Є.П.Синьової показав, що вона стала першою в історії України організацією, яка об'єднала зусилля всіх, хто має змогу і хто повинен відповідно до вимог своєї професії надавати допомогу незрячим особам різного віку. За 2006-2012 роки члени АТПУ видали десятки наукових публікацій та методичних розробок, розробили навчальні програми для спеціальних освітніх закладів, захистили 9 дисертаційних досліджень з проблем навчання, виховання та реабілітації осіб з порушеннями зору тощо. Асоціація провела низку заходів,

присвячених вирішенню проблем, пов'язаних з життям та діяльністю осіб з порушеннями зору, налагодила зв'язки з організаціями (як державними, так і недержавними), причетними до розв'язання цих проблем.

Основним методом роботи цієї організації є перш за все напрямок ініціативи «знизу», спрямованої в соціально корисне русло. Цим створюється унікальна можливість плавного, безболісного об'єднання загальних державних інтересів і інвалідів по зору через форму об'єднання потреб певних соціальних груп у рамках організованого функціонування гармонійного, неконфліктного громадянського суспільства.

Усе зазначене вище дає можливість стверджувати, що кафедра тифлопедагогіки НПУ імені М.П.Драгоманова, лабораторія тифлопедагогіки Інституту спеціальної педагогіки НАПН України, ВГО «АТПУ» стали наприкінці ХХ - на початку ХХІ століття тими установами та організаціями, які не лише методологічно та науково-методично забезпечують розвиток теорії та практики освіти осіб з порушеннями зору, але й впливають на діяльність державних органів та поряд з ними сприяють професійному розвитку тифлопедагогів, їх соціальному захисту, представництву інтересів осіб з порушеннями зору, підвищенню якості корекційно-педагогічних, психологічних та соціальних послуг, що надаються особам з порушеннями зору відповідними закладами, установами та організаціями.

Розділ шостий «Історія підготовки кадрів тифлопедагогів в Україні» містить аналіз процесу становлення та розвитку вітчизняної системи підготовки фахівців у сфері навчання та виховання осіб з порушеннями зору.

Окремі питання підготовки та перепідготовки вітчизняних кадрів дефектологів розкриті у роботах В.І.Бондаря, Н.Ф.Засенко, І.П.Колесника, Л.О.Куненко, С.П.Миронової, О.М.Потапенко, Т.П.Свиридюк, В.М.Синьова, М.О.Супруна, М.К.Шеремет, М.Д.Ярмаченка та ін., але, як показав проведений нами аналіз, ґрунтовних наукових праць, присвячених вивченню історії підготовки кадрів тифлопедагогів в Україні, не виявлено.

Вивчення архівних джерел та матеріалів шкільних музеїв засвідчило, що з моменту виникнення шкіл для сліпих й до початку 20-років ХХ ст. в них працювали педагоги, які мали загальнопедагогічну освіту, частина з яких пройшла спеціальні курси з вивчення методик роботи зі сліпими. Спеціального ж вищого навчального закладу, який би готував спеціалістів-тифлопедагогів, ані в Росії, ані в Україні не було.

Восени 1919 року був відкритий факультет лікарської педагогіки при Вищих педагогічних курсах І Товариства професорів і навчателів м. Києва, де відбувалася підготовка вчителів-дефектологів. У 1920 році в Україні на базі Київського інституту народної освіти було створено лікувально-педагогічний факультет, до складу якого увійшли й Вищі педагогічні курси. У 1921 році в інституті відбулася реорганізація, і дефектологічні кадри почали готувати на лікувально-педагогічному відділі факультету соціального виховання. Але спеціальної підготовки за спеціальністю «Тифлопедагогіка» не здійснювалося. На останньому курсі навчання проводилася спеціалізація

студентів за різними напрямками, одним з яких стала тифлопедагогіка. Підготовка тифлопедагогів в таких умовах була неякісною, оскільки отримані знання носили поверховий характер і випускники мали лише елементарні навички роботи з дітьми, які мають порушення зору.

Аналіз діяльності вітчизняних закладів з підготовки та перепідготовки спеціалістів для роботи зі сліпими дітьми показав, що 1919 — 1924 рр. стали етапом становлення державної системи підготовки тифлопедагогічних кадрів. У ці роки в Україні існувало декілька форм педагогічної освіти працівників закладів для дітей з порушеннями зору: навчання у вищих закладах освіти, курсова підготовка та стажування. Але ці форми підготовки не задовольняли потреб у вчителях-професіоналах вітчизняних шкіл для сліпих.

У зв'язку зі складним економічним станом країни в 1924 році підготовка дефектологів в Україні припинилася, що негативно вплинуло на систему навчання та виховання незрячих. У другій половині 20-х років підготовка кадрів тифлопедагогів відбувалася на короткотермінових курсах.

За ініціативи О.М.Щербини та за його безпосередньої участі в 1929 році при Київському інституті народної освіти було організовано дефектологічне відділення, але вже в 1934 році в результаті реорганізації підготовка дефектологів знову припинилася. З 1934 по 1939 роки підготовка та перепідготовка кадрів дефектологів, у тому числі й тифлопедагогів, проводилася на курсах підготовки та підвищення кваліфікації педагогічного персоналу на базі лікувально-педологічних інститутів фізичної дефективності міст Києва, Одеси, Харкова, Дніпропетровська.

У вересні 1939 року при Київському педагогічному інституті ім. О.М.Горького створюється дефектологічний факультет і вперше проводиться фуркація при підготовці дефектологів за спеціалізаціями: тифлопедагогіка, сурдопедагогіка та олігофренопедагогіка. Паралельно з роботою дефектологічного факультету продовжувала існувати курсова система підготовки і перепідготовки вчителів.

У роки Великої Вітчизняної війни підготовка дефектологів в Україні тимчасово припинилася і поновилася одразу після її закінчення.

У зв'язку зі зменшенням в Україні кількості спеціальних шкіл для сліпих дітей підготовка тифлопедагогів у 1956 році була припинена, хоча ще деякий час працювало заочне відділення. У цей період підготовку кадрів (шляхом проведення курсів підвищення кваліфікації, читання лекцій, організації практичних семінарів, круглих столів та ін.) здійснювали співробітники відділу дефектології при НДІ педагогіки УРСР, а з 1974 року – лабораторії тифлопедагогіки цього інституту.

У 70-х роках Міністерством освіти України було прийняте рішення про відкриття спеціальних груп (спецфакультету) з метою перепідготовки педагогічних кадрів при дефектологічному факультеті Київського педагогічного інституту імені О.М.Горького спочатку на заочній, а потім – і на денній формах навчання, що й було реалізовано в 1981 році. Таким чином, підготовка тифлопедагогів в Україні на сучасному етапі розпочалася з

перепідготовки спеціалістів, які мали вищу педагогічну освіту, працювали в спеціальних освітніх закладах для дітей з порушеннями зору, але не мали спеціальної тифлопедагогічної освіти.

Підготовка кадрів тифлопедагогів за спеціальністю та спеціалізацією «Дефектологія (тифлопедагогіка шкільна та дошкільна)» на денній формі навчання дефектологічного факультету Київського державного педагогічного університету ім. М.П.Драгоманова розпочалася в 1993 році (на заочній формі навчання – в 1994 році).

На сучасному етапі розвитку України постало питання про удосконалення системи спеціальної освіти, пов'язане з поглибленим розумінням особистісного розвитку осіб з обмеженими можливостями здоров'я, з новим ставленням суспільства до них, з необхідністю продуктивного вирішення питань їх соціалізації та інтеграції в суспільство. Це завдання успішно вирішує єдина в Україні кафедра тифлопедагогіки НПУ імені М.П.Драгоманова, яка забезпечує ступеневу підготовку фахівців тифлопедагогічного профілю.

Визначаючи зміст підготовки, кафедра виходить з того, що сучасний тифлопедагог повинен знати та вміти застосовувати знання з таких складових професійної компетентності: клінічні та анатомо-фізіологічні основи дефектології; основи офтальмології, шляхи попередження зорових порушень, методи збереження та розвитку залишкового зору; загальна та спеціальна психологія і педагогіка; методи психолого-педагогічної діагностики рівня психічного розвитку та особливостей психічних станів при порушеннях зору; методи психокорекції; методи компенсаційно-корекційного впливу на розвиток особистості; спеціальні методики навчання та виховання дітей з порушеннями зору (читання шрифтом Брайля, просторового орієнтування, соціально-побутового орієнтування, професійного навчання та профорієнтування; технології соціально-реабілітаційної роботи; методики викладання предметів загальної початкової освіти тощо).

На сучасному етапі підготовка кафедрою кваліфікованих спеціалістів здійснюється як на стадії базової освіти, так і на етапах перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів. Ця підготовка розрахована на працюючих спеціалістів, які бажають отримати спеціальну тифлопедагогічну освіту або підвищити рівень своєї компетентності шляхом проходження курсів підвищення кваліфікації.

ВИСНОВКИ

У дисертації простежено становлення та розвиток тифлопедагогіки в Україні й представлено його у вигляді ретроспективного цілісного аналізу теорії і практики навчання й виховання осіб з порушеннями зору.

Аналіз і узагальнення архівних та історичних матеріалів, монографічних досліджень і науково-методичних розробок з досліджуваної проблеми дає підстави зробити такі **висновки**.

1. Найбільш суттєвими, адекватними тифлопедагогіці та актуальними для вивчення процесів становлення та розвитку системи освіти незрячих визначено історико-педагогічний, цивілізаційний, феноменологічний, культурологічний, антропологічний підходи до нашого дослідження, а також врахування ролі

релігійного впливу як закономірного фактору у розвитку ставлення суспільства до незрячих. Було здійснено багатопараметральну економіко-соціокультурну періодизацію розвитку теорії та практики тифлопедагогіки з урахуванням таких факторів: розвиток соціально-економічної формації, суспільно-політична ситуація в країні, релігійні погляди на осіб з порушеннями зору, нормативно-правова база практики навчання, виховання, реабілітації та соціалізації інвалідів по зору, суспільний прогресивний рух, рівень розвитку та ступінь розробки наукового апарату тифлопедагогіки, науковий рівень і практичний стан медичної та соціально-психологічної допомоги особам з порушеннями зору, кадрове забезпечення професійними тифлопедагогами.

Виділені такі періоди генезису теорії та практики навчання й виховання осіб з порушеннями зору в Україні (яким передував тривалий час – з X століття до середини XIX століття – виникнення передумов організованого навчання сліпих в Україні): I період (середина XIX століття – 1942 рік) – становлення та розвиток вітчизняної системи спеціальної освіти дітей з порушеннями зору; II період (1943–1990 роки) – інтенсивна розробка тифлопедагогічної теорії та подальший розвиток на цій основі практики; III період (1991 рік – і дотепер) – реформування національної системи освіти дітей з порушеннями зору, модернізація змісту їх навчання, поглиблення наукових досліджень в галузі тифлопедагогіки й тифлопсихології з урахуванням сучасних світових тенденцій розвитку роботи зі сліпими та слабозорими людьми.

2. Визначення методологічних підходів та принципів, які дозволяють системно відтворити та узгодити історико-часові, наукові, соціальні, суб'єктні й інші паралелі в нашому дослідженні, дало можливість конкретизувати суспільно-політичні (війни, революційні події, зміна урядів та ін.), соціально-економічні (занепад і підйом промисловості та сільського господарства, зростання чи зменшення дитячої захворюваності, масове зубожіння населення тощо) й організаційно-педагогічні (існування спеціальних навчальних закладів, створення науково-дослідних установ, проведення дефектологічних і тифлопедагогічних з'їздів, випуск науково-педагогічної літератури та періодичних видань тощо) чинники, що сприяли становленню та розвитку теорії й практики навчання і виховання дітей з порушеннями зору в Україні.

3. Визначено ставлення суспільства та держави до осіб з вадами зору в різні історичні періоди. Так, у дохристиянські часи слов'яни-язичники не виявляли агресії щодо сліпих, ставилися до них милосердно. У X столітті почала формуватися система церковної благодійності та прихистку сліпих. Починаючи з середини і до кінця XIX ст. в Україні формувалася й обґрунтовувалася громадська думка про можливість та необхідність навчання й виховання сліпих дітей. Практична діяльність у наданні спеціальної педагогічної допомоги цим дітям здійснювалася представниками прогресивної спільноти – лікарями, педагогами, релігійними діячами тощо – і характеризувалася домінуванням філантропічної спрямованості.

Починаючи з 1918 року, долалися філантропічні принципи опіки сліпих, державою осмислювалася сутність суспільної допомоги дітям цієї категорії,

розвивалася законодавча база та відбувалося становлення державної системи спеціальних шкіл. Держава сприймала сліпих як громадян, які мають бути корисними суспільству. Істотно розширилося охоплення всіх незрячих спеціальним навчанням. Але під час навчання в школах-інтернатах сліпі діти ізолювалися від суспільства, а спеціальні школи-інтернати - від інших громадських інституцій. Проте позитивним було те, що діти з порушеннями зору отримували якісну ценову освіту і мали змогу продовжити навчання та отримати вищу освіту, а також створювалися умови для надання їм цілеспрямованої кваліфікованої корекційної допомоги.

Провідною тенденцією сучасного пострадянського періоду стала інтеграція інвалідів у суспільство, що базується на їх повному громадянському рівноправ'ї, на новій філософії суспільства, яка пропагує повагу до всіх людей, незважаючи на їх відмінності, з урахуванням міжнародних нормативних актів про права людини, дитини, інвалідів.

4. Історичний аналіз становлення та розвитку вітчизняної системи освіти людей з порушеннями зору показав, що цей процес відбувався нерівномірно, переривався соціальними катаклізмами (війнами, революціями), які мали негативні наслідки для економічного та соціально-політичного розвитку країни. Становлення практики навчання незрячих на теренах України розпочалося в 1851 році з виникнення першої школи для сліпих (м.Львів), а протягом 1882-1898 років починає функціонувати ще шість училищ для сліпих дітей. Головну роль у цьому процесі відіграло «Товариство піклування про сліпих». На цьому етапі спостерігалось інтенсивне накопичення практичного досвіду роботи зі сліпими й перші спроби його теоретичного узагальнення.

З 1918 року всі училища для сліпих перейшли в державну структуру освіти, й право на освіту незрячих було визнано законодавчо. З 1925 року спеціальні освітні заклади для сліпих в Україні розпочали навчання за програмою звичайної загальноосвітньої школи. Було скасовано релігійне виховання та відбувалася певна ідеологізація виховного та навчального процесів, підпорядкованих ідеології держави. Недоліком можна вважати й те, що акцент у навчальному процесі робився виключно на ремісничій спеціалізації незрячих.

Протягом 1943–1950-х років відбувалися процеси деформації та реконструкції практики навчання осіб з порушеннями зору, пов'язані з повоєнним відновленням мережі шкіл для сліпих дітей та залученням до спеціальної освіти усіх незрячих.

У 1960–1980 роки почалася диференціація мережі шкіл для дітей з порушеннями зору, оскільки у зв'язку з досягненнями офтальмології відбувся кількісний перерозподіл категорій осіб з порушеннями зору: зменшилося число сліпих та збільшилося – слабозорих. На цьому етапі почала формуватися система дошкільного виховання дітей з порушеннями зору.

Перехід від одного етапу до іншого в період інтенсивної розробки теорії та практики навчання осіб з порушеннями зору, а також якісні перетворення в них переважно визначалися «генеральною ідеєю» (заданою державою «зверху»), що часто не відповідала соціально-економічним умовам її реалізації.

Починаючи з 1991 року, система навчання осіб з порушеннями зору в Україні увійшла в період реформування змісту навчання й радикальних змін навчально-виховного та корекційного процесу як у традиційних навчальних закладах, так і в закладах нового типу для сліпих і слабозорих. Спостерігалось скорочення (унаслідок складного економічного становища країни) кількості державних спеціальних закладів для сліпих та слабозорих дітей та виникнення недержавних. Починаючи з 1998 року, було оновлено зміст навчання в спеціальних шкільних та дошкільних установах, науково-методично забезпечено навчальний процес у спеціальних закладах різного типу для дітей з порушеннями зору.

На сьогодні актуальною є тенденція не лише подальшого збереження та удосконалення вже існуючих державних структур спеціальної освіти осіб з порушеннями зору, але й створення інноваційних, найбільш адекватних соціальному замовленню та сучасним умовам форм надання спеціалізованої допомоги цій категорії населення.

5. Починаючи з виникнення першої школи для сліпих в Україні, розробкою теорії та методики навчання активно займалися вітчизняні тифлопедагогіки-практики. Як правило, це були вчителі шкіл для сліпих, які пройшли спеціальні курси за кордоном. Значний внесок у розбудову тифлопедагогічної теорії та практики зробили перші директори та інспектори вітчизняних училищ для сліпих: О.Х.Андріяшев, В.О.Гандер, В.І.Зайончевський, Г.О.Кузнєцов, К.Ф.Лейко, М.Маковський, А.А.Мощенко, К.Д.Пухтинський та ін.

У перші роки радянської влади українські тифлопедагогіки розпочали свої науково-експериментальні дослідження в галузі навчання й виховання сліпих дітей, що дозволило визначити теоретичні й методологічні засади вітчизняної тифлопедагогіки. Особлива роль у цьому належить першим організаторам у галузі спеціальної освіти демократично налаштованих українських тифлопедагогів, які зробили значний внесок у розвиток не лише вітчизняної, але й світової теорії та практики навчання незрячих, – П.Г.Мельникова, О.М.Щербини, І.П.Соколянського та ін. Як позитивний момент необхідно відмітити розробку вченими-тифлопедагогами не лише загальних питань дидактики, але й окремих методик роботи в школах для сліпих, а також посилення уваги до технічного оснащення навчального процесу.

Основним у республіці науковим закладом був заснований у 1944 році НДІ дефектології Міністерства освіти УРСР. Наукові дослідження з питань освіти дітей з порушеннями зору здійснювали співробітники сектора тифлопедагогіки, а пізніше – відділу дефектології та лабораторії тифлопедагогіки УНДІП А.С.Ганджій, Т.А.Гроза, І.С.Моргуліс, С.О.Покутнева, Н.І.Правдіна, Т.П.Свиридюк, Є.П.Синьова, Н.С.Царик, І.П.Чигринова та ін.

Вирішенням завдань, що стоять перед вітчизняною тифлопедагогікою на сучасному етапі соціального розвитку суспільства, займаються існуючі в державі наукові центри: лабораторія тифлопедагогіки Інституту спеціальної педагогіки НАПН України (Л.С.Вавіна, І.М.Гудим, В.В.Кобильченко, С.О.Покутнева та ін.), кафедра тифлопедагогіки НПУ ім. М.П.Драгоманова (Т.М.Гребенюк,

О.М.Паламар, Є.П.Синьова, С.В.Федоренко та ін.), навчально-реабілітаційний центр для дітей з вадами зору «Левеня» (В.М.Ремажевська).

6. Встановлено, що виникненню та розвитку практики навчання незрячих в Україні значною мірою сприяла медична спільнота держави. Лікарі-офтальмологи зрозуміли необхідність соціалізації великої кількості осіб з порушеннями зору і почали активно долучатися до справи організації навчання та виховання сліпих дітей в Україні. Так, виникненню перших училищ для сліпих в Україні сприяли лікарі-офтальмологи Л.Л.Гіршман у Харкові, Ф.Л.Фронтас у Мукачевому, Г.О.Міткевич в Одесі, який також створив першу друкарню для сліпих, та ін. Патронат над Київським училищем для сліпих здійснювали лікарі Н.Д.Гончаруков та Е.Н.Неєзе, які надавали безкоштовну медичну допомогу сліпим дітям. Роль офтальмологів у розвитку системи навчання й виховання дітей з порушеннями зору значно знизилася в радянський період, але на сучасному етапі українські лікарі-офтальмологи активно співпрацюють зі спеціальними навчально-виховними закладами для дітей з порушеннями зору та науковими центрами тифлопедагогіки.

7. У дослідженні простежено становлення та розвиток вітчизняної тифлопедагогіки як науки, представлено її у вигляді ретроспективного цілісного аналізу педагогічної теорії і практики. На основі вивчення еволюційного шляху її розвитку, з'ясування зв'язків тифлопедагогіки з іншими науками встановлено, що на різних етапах історичного розвитку держави тифлопедагогіка мала суттєві відмінності в меті, змісті та підходах до організації навчально-виховного процесу осіб з порушеннями зору.

Проведене дослідження дозволило визначити й провідні тенденції розвитку тифлопедагогіки в Україні. До найбільш плідних серед них можна віднести: антропологічну спрямованість тифлопедагогіки; поступове розширення її предмета, методологічних засад, закономірностей, принципів, методів і наповнення їх соціально-педагогічним змістом; широке використання тифлопедагогікою міжнаукових закономірностей, принципів, термінів, понять та методів роботи; поступовий перехід від колективного навчання й виховання до індивідуальних форм впливу; тісний зв'язок між тифлопедагогічною теорією й практикою; широке залучення до справи навчання й виховання дітей з порушеннями зору різних міністерств та громадськості; врахування та розвиток прогресивних надбань вітчизняної та зарубіжної тифлопедагогіки.

8. Встановлено, що до початку 20-х років ХХ ст. у школах для незрячих працювали педагоги із загальнопедагогічною освітою, частина яких пройшла спеціальні курси з вивчення методик роботи зі сліпими. Вищого навчального закладу, який би готував спеціалістів-тифлопедагогів, в Україні не було до 1939 року, коли при Київському педагогічному інституті ім. О.М.Горького був створений дефектологічний факультет, і вперше розпочата підготовка зі спеціалізації «Тифлопедагогіка». У 1956 році вона з різних причин була припинена, а підготовку кадрів (шляхом проведення курсів підвищення кваліфікації, організації практичних семінарів, круглих столів та

ін.) здійснювали співробітники відділу дефектології при НДІ педагогіки УРСР, а з 1974 року – лабораторії тифлопедагогіки цього інституту.

У 1981 році були відкриті спеціальні групи перепідготовки кадрів тифлопедагогів при дефектологічному факультеті Київського педагогічного інституту імені О.М.Горького. Підготовка кадрів тифлопедагогів за спеціалізацією «Тифлопедагогіка» відновилася на денній формі навчання дефектологічного факультету Київського державного педагогічного університету ім. М.П.Драгоманова в 1993 році (на заочній формі навчання – з 1994 року). На сучасному етапі основним центром підготовки кваліфікованих фахівців-тифлопедагогів як на стадії базової освіти, так і на етапах перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів є кафедра тифлопедагогіки НПУ імені М.П.Драгоманова.

9. Встановлено, що зміни, які відбуваються на сучасному етапі в галузі освіти осіб з порушеннями зору в усьому світі, модернізація змісту їх навчання та виховання роблять актуальними систематичне та об'єктивне вивчення міжнародного досвіду з розвитку спеціальної освіти. Ця тенденція має сприяти інтернаціоналізації наукового знання, удосконаленню системи спеціальної освіти осіб з порушеннями зору в Україні, створювати умови для успішного включення України в світовий освітній простір.

Проведене дослідження не вичерпує всіх проблем, пов'язаних з розвитком тифлопедагогічної теорії та практики в Україні. Серед перспективної тематики подальшого науково-педагогічного дослідження проблеми визначено: розвиток змісту та технологій освітнього процесу в спеціальних навчальних закладах для дітей з порушеннями зору в різні історичні періоди; вивчення й узагальнення історичного досвіду функціонування дошкільної ланки спеціальної освіти незрячих; досвід організації та здійснення інклюзивної та індивідуальної освіти дітей з порушеннями зору; педагогічний супровід післяшкільної освіти сліпих; наукова спадщина вітчизняних науковців-тифлопедагогів та ін.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ РОБІТ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографія

1. Федоренко С. В. Навчання і виховання дітей з порушеннями зору в Україні: історія та сьогодення : Монографія / С. В. Федоренко. – Запоріжжя : Вид-во Хортицького національного навчально-реабілітаційного багатопрофільного центру, 2012. – 306 с.

Навчально-методичні посібники і підручники

2. Федоренко С. В. Тифлодидактика : навч. посібник / С. В. Федоренко. – Київ, 2009. – 144 с.

3. Федоренко С. В. Тифлопедагогіка : підручник / С. В. Федоренко, Є. П. Синьова. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. – 325 с.

4. Федоренко С. В. Спеціальна методика навчання української мови в школах для дітей з порушеннями зору : навч. посібник. / Л. С. Вавіна, В. В. Купрас, О. М.

Паламар, С. В. Федоренко / за ред. С. В. Федоренко. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. – 284 с.

5. Федоренко С. В. Муратов Ростислав Сергійович / С. В. Федоренко // Дефектологічний словник : навч. посібник / за ред. В. І. Бондаря, В. М. Синьова. – К. : «МП Леся», 2011. – С. 291.

6. Федоренко С. В. Свиридчук Тетяна Павлівна / С. В. Федоренко // Дефектологічний словник : навч. посібник / за ред. В. І. Бондаря, В. М. Синьова. – К. : «МП Леся», 2011. – С. 413.

7. Федоренко С. В. Солнцева Людмила Іванівна / С. В. Федоренко // Дефектологічний словник : навч. посібник / за ред. В. І. Бондаря, В. М. Синьова. – К. : «МП Леся», 2011. – С. 445.

8. Федоренко С. В. Феоктистова Валентина Олександрівна / С. В. Федоренко // Дефектологічний словник : навч. посібник / за ред. В. І. Бондаря, В. М. Синьова. – К. : «МП Леся», 2011. – С. 491–492.

Статті у наукових фахових виданнях

9. Федоренко С. В. Міжнародна науково-практична конференція експертів – офтальмологів «Актуальні проблеми медико-соціальної реабілітації інвалідів внаслідок офтальмопатології» / С. В. Федоренко // - Дефектологія - №1 - 2004 - С. 54-55.

10. Федоренко С. В. Методологічні основи дослідження питань історії тифлопедагогіки / С. В. Федоренко // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія / зб. наук. праць. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2005. – № 3. – С. 142–149.

11. Федоренко С. В. Соціалізація сліпих в умовах становлення української педагогіки (X-XIX століття) / С. В. Федоренко // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія / зб. наук. праць. - К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2006. – № 5. – С. 164–171.

12. Федоренко С. В. З історії виникнення закладів освіти для сліпих дітей в Україні / С. В. Федоренко // Дидактичні та соціально-психологічні аспекти корекційної роботи у спеціальній школі : наук.-метод. зб. : Вип. 8. –Т. I / за ред. В. І. Бондаря, В. В. Засенка. – Запоріжжя, 2006. – С. 187–192.

13. Федоренко С. В. З історії становлення та розвитку тифлосурдопедагогіки / С. В. Федоренко // зб. наук. праць Кам'янець-Подільського державного університету. Соціально-педагогічна серія. Випуск 6. Сучасні проблеми організації роботи з дітьми з особливостями психофізичного розвитку. – Кам'янець-Подільський, 2006. – С. 61–65.

14. Федоренко С. В. З історії створення та діяльності Українського товариства сліпих (УТОС) / С. В. Федоренко // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія / зб. наук. праць. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2007. – № 7. – С. 72–75.

15. Федоренко С. В. Вплив Французьких тифлопедагогів на становлення української тифлопедагогіки / С. В. Федоренко // Науковий часопис НПУ імені М.П.Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія / зб. наук. праць. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2008. – № 9. – С. 121–124.

16. Федоренко С. В. Сучасний стан та перспективи підготовки тифлопедагогів в Україні / С. В. Федоренко // зб. наук. праць Кам'янець-Подільського національного університету. Серія соціально-педагогічна. Випуск 9. – Кам'янець-Подільський, 2008. – С. 277–287.
17. Федоренко С. В. Внесок кафедри тифлопедагогіки в систему підготовки кадрів спеціальної освіти / С. В. Федоренко // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія / зб. наук. праць НПУ імені М. П. Драгоманова. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2008. – № 10. – С. 182–190.
18. Федоренко С. В. До 10-річчя науково-педагогічної діяльності кафедри тифлопедагогіки / С. В. Федоренко. – Дефектологія – № 3 (49). – 2008. – С. 41.
19. Федоренко С. В. Передумови виникнення практики навчання та виховання сліпих в Україні / С. В. Федоренко // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія / зб. наук. праць. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2008. – № 11. – С. 222–227.
20. Федоренко С. В. З історії підготовки педагогічних кадрів на Україні для організації допомоги дітям з порушеним зором у системі освіти / С. В. Федоренко // зб. наук. праць Кам'янець-Подільського національного університету. Соціально-педагогічна серія. Випуск 10. Сучасні тенденції розвитку корекційної освіти. – Кам'янець-Подільський, 2008. – С. 419–424.
21. Федоренко С. В. Соціальний стан та питання навчання сліпих у дореволюційній Україні / С. В. Федоренко // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія / зб. наук. праць. - К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. – № 13. – С. 137–140.
22. Федоренко С. В. Теоретико-методологічні питання вивчення історії становлення та розвитку української тифлопедагогіки / С. В. Федоренко // зб. наук. праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія соціально-педагогічна. Випуск 12. – Кам'янець-Подільський, 2009. – С. 432–436.
23. Федоренко С. В. Історія становлення та розвитку шкіл для сліпих на території сучасної Західної України / С. В. Федоренко // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія / зб. наук. праць. - К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. – № 14. – С. 151–154.
24. Федоренко С. В. Внесок Т. П. Свиридюк у розвиток сучасної української тифлопедагогіки / С. В. Федоренко // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія / зб. наук. праць. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2010. – № 15. – С. 282–285.
25. Федоренко С. В. Вплив слов'янської педагогіки на становлення української тифлопедагогіки / С. В. Федоренко // Соціально-психологічні проблеми тифлопедагогіки / зб. наук. праць. Випуск 3 (11). – К., 2010. – С.148–161.
26. Федоренко С. В. Становлення та розвиток спеціальної методики навчання української мови дітей з порушеннями зору / С. В. Федоренко // зб. наук. праць

Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія соціально-педагогічна. Випуск 15. – Кам'янець-Подільський, 2010. – С. 418–423.

27. Федоренко С. В. Тифлопедагогічна проблематика в науково-методичних розробках українських учених / С. В. Федоренко // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія / зб. наук. праць. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2010. – № 16. – С. 215–219.

28. Федоренко С. В. Внесок В. О. Феоктистової в розвиток української тифлопедагогіки / С. В. Федоренко // Соціально-психологічні проблеми тифлопедагогіки / зб. наук. праць. Випуск 4 (12). – К., 2011. – С. 194–204.

29. Федоренко С. В. Досвід Європейських країн у розвитку тифлопедагогіки у ХІХ столітті / С. В. Федоренко // зб. наук. праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія соціально-педагогічна. Випуск 17. – Кам'янець-Подільський, 2011. – С. 155–163.

30. Федоренко С. В. Історичні аспекти формування соціальної компетенції дітей з порушеннями зору / С. В. Федоренко // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія / зб. наук. праць. – Запоріжжя, 2011. – № 20. – С. 242–246.

31. Федоренко С. В. Етапи становлення та розвитку Львівської школи для сліпих дітей / С. В. Федоренко // Соціально-психологічні проблеми тифлопедагогіки / зб. наук. праць. Випуск 5 (13). – К., 2011. – С. 275–287.

32. Федоренко С. В. Історія діяльності Київської школи № 5 для сліпих дітей / С. В. Федоренко // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія / зб. наук. праць НПУ імені М. П. Драгоманова. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2012. – № 21. – С. 278–283.

33. Федоренко С. В. Характеристика радянського періоду діяльності Харківської школи для сліпих (20-30 роки ХХ століття) / С. В. Федоренко, А. В. Орлов / зб. наук. праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія соціально-педагогічна. Випуск 19. Частина 2. – Кам'янець-Подільський : «Медобори 2006», 2012. – С. 419 – 429.

Статті, матеріали та тези наукових конференцій

34. Федоренко С. В. Prospect of the development of inclusion of visually impaired People in Ukraine / С. В. Федоренко, Є. П. Синьова // 11th ICEVI World Conference 50th Anniversary New Visions : Moving Toward an Inclusive Community. 27 July – 2 August 2002 Leeuwenhorst Congress Center – Noordwijkerhout. The Netherlands, 2002. – С. 328–330.

35. Федоренко С. В. К вопросу о подготовке дефектологических кадров на Украине / С. В. Федоренко // Quality of seen children's education and life. – Шауляй, 2003. – С. 84–85.

36. Федоренко С. В. До 35-річчя науково-клінічного офтальмологічного відділення Українського державного науково-дослідного інституту медико-соціальних проблем інвалідності / С. В. Федоренко, Є. П. Синьова // Соціально-психологічні проблеми тифлопедагогіки. Випуск 2. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2003. – С. 159–165.

37. Федоренко С. В. Формування офтальмологічної компетентності у майбутніх тифлопедагогів / С. В. Федоренко, Є. П. Синьова // Запобігання сліпоті у дітей в Україні в рамках виконання програми ВООЗ «Зір-2020» з практичним семінаром «Жива хірургія» / Міжнародна науково-практична конференція. – К. : 2005 – С. 276–278.
38. Федоренко С. В. Історія питання навчання та виховання сліпоглухих за кордоном та в Україні / С. В. Федоренко // Соціально-психологічні проблеми тифлопедагогіки. / зб. наук. праць. Випуск 5. – К., 2006. – С. 69–80.
39. Федоренко С. В. Становлення та розвиток системи підготовки кадрів тифлопедагогів в Україні / С. В. Федоренко // Соціально-психологічні проблеми тифлопедагогіки. / зб. наук. праць. Випуск 6. – Ч. 2. – Харків, 2006. – С. 102–111.
40. Федоренко С. В. Тифлопедагогіка України: витоки, сьогодення, перспективи розвитку / С. В. Федоренко, Є. П. Синьова. – Заклик – № 11–12. – 2006. – С. 8–13.
41. Федоренко С. В. Організація допомоги дітям з порушеним зором в Україні (історія та сучасність) / С. В. Федоренко // Соціально-психологічні проблеми тифлопедагогіки. / зб. наук. праць. Випуск 8. – К., 2007. – С. 112–122.
42. Федоренко С. В. До питання підготовки кадрів тифлопедагогів-реабілітологів / С. В. Федоренко // «Соціально-педагогічна реабілітація в закладах освіти : проблеми та перспективи». Матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції (24. 04. 2008 р.) – Хмельницький, 2008. – С. 17–19.
43. Федоренко С. В. Вклад українських учених в розвиток тифлопедагогіки / С. В. Федоренко // Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції «Розвиток науки і практики освіти осіб з порушенням зору: проблеми і перспективи», посвященій 80-літтю со дня народження В. А. Феоктистової : в 3 частинах / под ред. Л. М. Шипициной, А. М. Витковской, Л. Н. Ростомашвили, Т. П. Головиной. – Санкт-Петербург : НОУ «Институт специальной педагогики и психологии», 2010. – С. 41–43.
44. Федоренко С. В. Конференція до 80-річчя від дня народження Валентини Олександрівни Феоктистової / С. В. Федоренко // Теорія і практика тифлопедагогіки. Інформаційний бюлетень № 4 / 2010. – К., 2010. – С. 50–52.

АНОТАЦІЇ

Федоренко С.В. Становлення та розвиток вітчизняної тифлопедагогіки.

– Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук зі спеціальності 13.00.03 - корекційна педагогіка. – Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. – Київ, 2012.

Дисертаційне дослідження присвячене цілісному історико-педагогічному аналізу процесу становлення та розвитку української тифлопедагогіки (середина XIX – початок XXI ст.). Розкрито вплив суспільно-політичних, соціально-економічних та організаційно-педагогічних чинників на розвиток вітчизняної тифлопедагогічної теорії й практики протягом різних історичних етапів.

Визначено і науково обґрунтовано основні періоди та етапи й особливості становлення та розвитку теорії і практики навчання й виховання осіб з вадами зору в Україні. Виявлено особливості та тенденції розвитку теорії й практики навчання і виховання дітей з порушеннями зору в зазначені історичні періоди. Представлено історію підготовки кадрів-тифлопедагогів в Україні.

Ключові слова: тифлопедагогіка, діти з порушеннями зору, навчання, виховання, тифлопедагог, періоди, етапи, тенденції.

Федоренко С.В. Становление и развитие отечественной тифлопедагогике. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора педагогических наук по специальности 13.00.03 - коррекционная педагогика. – Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова. – Киев, 2012.

Диссертационное исследование посвящено целостному историко-педагогическому анализу процесса становления и развития украинской тифлопедагогике (середина XIX - начало XXI вв.).

В работе раскрыто влияние общественно-политических, социально-экономических и организационно-педагогических факторов на развитие отечественной тифлопедагогической теории и практики в течение разных исторических периодов.

Опираясь на историко-педагогический, цивилизационный, феноменологический, культурологический, антропологический подходы к историко-педагогическому исследованию, учитывая роль религиозного влияния как закономерного фактора в развитии отношения общества к незрячим была проведена периодизация развития этого процесса по следующим критериям: развитие социально-экономической формации, общественно-политическая ситуация в стране, религиозные взгляды на лиц с нарушениями зрения, нормативно-правовая база практики обучения, воспитания, реабилитации и социализации инвалидов по зрению, общественное прогрессивное движение, уровень развития и степень разработки научного аппарата тифлопедагогике, уровень и практическое состояние медицинской и социально-психологической помощи лицам с нарушениями зрения, кадровое обеспечение профессиональными тифлопедагогами.

Проведенный научно-теоретический анализ дал основания выделить периоды генезиса теории и практики обучения и воспитания лиц с нарушениями зрения в Украине, которым долгое время (X век - середина XIX века) предшествовало становление предпосылок практики обучения слепых в Украине: I период (середина XIX века - 1942 год) - становление и развитие отечественной системы специального образования детей с нарушениями зрения; II период (1943-1990 годы) характеризуется интенсивной разработкой тифлопедагогической теории и практики; III период (1991 год - и до сегодня) сопровождается реформированием системы образования детей с нарушениями зрения, обновлением содержания их обучения, основательными научными исследованиями в области тифлопедагогике и тифлопсихологии.

Выявлены особенности отношения общества и государства к лицам с нарушениями зрения и развитию специально организованного обучения и воспитания слепых детей в Украине в определенные исторические периоды. Установлено, что возникновению и развитию практики обучения незрячих в Украине в значительной мере способствовало медицинское сообщество государства.

Проанализирована история и тенденции развития основных методологических и теоретических проблем тифлопедагогики. Проведенное исследование позволило определить ведущие тенденции развития тифлопедагогики в Украине: антропологическая направленность тифлопедагогики; постепенное расширение ее предмета, методологических основ, закономерностей, принципов, методов и наполнение их социально-педагогическим содержанием; широкое использование тифлопедагогией межнаучных закономерностей, принципов, терминов, понятий и методов работы; постепенный переход от коллективного обучения и воспитания к индивидуальным формам воздействия; тесная связь между тифлопедагогической теорией и практикой; широкое привлечение к делу обучения и воспитания детей с нарушениями зрения различных министерств и общественности, учет прогрессивных достижений тифлопедагогики предыдущих лет и т.д.

Установлен вклад украинских тифлопедагогов (О.М.Щербины, И.А.Соколянского, И.С.Моргулиса, Е.П.Синевой и др.) в развитие мировой теории и практики обучения и воспитания лиц с нарушениями зрения.

Показано отношение к национальной составляющей обучения и воспитания детей с нарушениями зрения на разных этапах развития украинской тифлопедагогики. Доказана роль негосударственных общественных объединений в развитии тифлопедагогики, внедрении радикальных изменений в учебно-воспитательный процесс. Произведен анализ истории подготовки и переподготовки кадров тифлопедагогов в Украине.

Отмечено, что решением задач, стоящих перед отечественной тифлопедагогией на современном этапе социального развития общества, занимаются существующие в государстве научные центры - лаборатория тифлопедагогики Института специальной педагогики НАПН Украины и кафедра тифлопедагогики НПУ имени М.П.Драгоманова.

В научный оборот введены новые историко-педагогические и архивные документы, что будет способствовать более объективной оценке процесса становления и развития обучения и воспитания детей с нарушениями зрения.

Ключевые слова: тифлопедагогика, дети с нарушениями зрения, обучение, воспитание, тифлопедагог, периоды, этапы, тенденции.

Fedorenko S.V. Development and establishment of domestic typhlopedagogics. – Manuscript.

Scientific thesis for a doctor's degree in pedagogical sciences in speciality 13.00.03 – correctional pedagogy. – National Pedagogical M. Dragomanov University. – Kyiv, 2012.

The dissertation research is devoted to holistic historical and pedagogical analysis of the process of development and establishment of Ukrainian typhlopedagogy (mid-19th – early 21st centuries). It reveals the impact of socio-political, socio-economic, organisational and educational factors on the development of the domestic typhlopedagogical theory and practice at different historical stages. It defines and gives scientific justification to the main periods, stages and peculiarities in development and establishment of the theory and practice of education and upbringing of visually impaired people in Ukraine. It describes special features and trends in development of the theory and practice of education and upbringing of visually impaired children at the specified historical periods. The thesis also presents the history of the typhlopedagogical staff training in Ukraine.

Key words: typhlopedagogics, visually impaired children, education, upbringing, typhlopedagogue, periods, stages, trends.